

Часопис / *Journal*

◇ Е К О Н О М И К А П О Љ О П Р И В Р Е Д Е ◇
◇ *E c o n o m i c s o f A g r i c u l t u r e* ◇

Основан 1954. године / *Established 1954*

Издавачи / *Publishers*

Научно друштво аграрних економиста Балкана, Београд
The Balkan Scientific Association of Agrarian Economists
Институт за економику пољопривреде, Београд (Србија)
Institute of Agricultural Economics, Belgrade
Академија економских наука, Букурешт (Румунија)
Academy of Economic Studies, Bucharest (Romania)

Главни и одговорни уредник / *Editor in Chief*

Проф. др Милан Р. МИЛАНОВИЋ

Уређивачки одбор / *Editorial Board*

др Зорица ВАСИЉЕВИЋ	Prof. Đojo ARSENOVIĆ, Ph.D., Faculty of Agriculture, East Sarajevo, BiH
др Бранислав ВЛАХОВИЋ	Prof. Ioan DAVIDOVICI, Ph.D., Institute for Agriculture Economy, Bucharest, Romania
др Владимир ГРБИЋ	Tomaš DOUCHA, Ph. D., Research Institute of Agricultural Economics, Prague, Czech Republic
др Милан Р. МИЛАНОВИЋ	Prof. Margaret LOSEBY, Ph. D., Facolta di Agraria-Dipartimento DECOS, Viterbo, Italy
др Радован ПЕЈАНОВИЋ	Prof. Mile PESHEVSKI, Ph. D., Faculty for Agricultural Science and Food, Skopje, Macedonia
др Весна ПОПОВИЋ	Др Алевтина ЛИТВИНОВА АЛЕКСАНДРОВНА, Волгоградская государственная сельскохозяйственная академия, Российская Федерация
др Симо СТЕВАНОВИЋ	Prof. Sandor SOMOGY, Ph.D., Faculty for Agricultural Science, Keszthely, Hungary
др Жаклина СТОЈАНОВИЋ	Prof. Jernej TURK, Ph.D., University of Maribor, Faculty of Agriculture, Slovenia
др Данило ТОМИЋ	
др Драго ЦВИЈАНОВИЋ	
др Миладин ШЕВАРЛИЋ	

Лектор / *Lecturer*

Ана ПЕТРОВИЋ

Адреса уредништва / *Editorial office*

БЕОГРАД, Волгина 15; тел/факс (+381) 11/ 2972-848; E-mail: iepbgdyu@eunet.yu
Belgrade, Volgina 15; tel/faks (+381) 11/ 2972-858; E-mail: iepbgdyu@eunet.yu

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

Год./Vol. LV, бр./N° 4 (339-432), 2008.

БЕОГРАД / BELGRADE

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ
ECONOMICS OF AGRICULTURE

55.

Београд, октобар-децембар, 2008. године
Belgrade, October-December, 2008

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ / *EDITORIAL COUNCIL*

мр Душан АНТОНИЋ	Агробанка, Београд
др Зоран БИНГУЛАЦ	Факултет за пословне студије, Вршац
др Богдан БУЛАТОВИЋ	Биотехнички институт, Подгорица
др Биљана ВЕЉКОВИЋ	Агрономски факултет, Чачак
др Снежана ЂЕКИЋ	Економски факултет, Ниш
др Милутин ЂОРОВИЋ	Пољопривредни факултет, Београд
др Ђорђи ЂОРЂЕСКИ	Факултет за пољопривреду и исхрану Скопље
др Драгић ЖИВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Београд
др Ковилко ЛОВРЕ	Економски факултет, Суботица
др Мирослав МАЛЕШЕВИЋ	Институт за ратарство и повртарство, Нови Сад
Viktor MANOLE, Ph.D.	Academy of Economic Studies, Bucharest Romania
др Петар МАРКОВИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Небојша НОВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Нови Сад
др Зоран ЊЕГОВАН	Економски институт, Београд
др Христивоје ПЕЈЧИЋ	Пољопривредни факултет, К. Митровица
др Перо ПЕТРОВИЋ	Институт за међународну политику и привреду, Београд
др Горан ПОПОВИЋ	Економски факултет, Бања Лука
др Михајло РАДИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Вељко РАДОЈЕВИЋ	Међународна менаџерска академија, Нови Сад
др Јеремија СИМИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Јонел СУБИЋ	Институт за економику пољопривреде, Београд
мр Олга ЧУРОВИЋ	Индустријско биље, Нови Сад

Белешке / Notes

Тираж:

250 примерака

Штампарија:

DIS PUBLIC, Д.О.О., Београд, Браће Јерковић 111/25,

тел./факс: 011/39-79-789

**ECONOMICS
OF AGRICULTURE****CONTENT**

Branko Katić, Vesna Popović, Milan R. Milanović INFLUENCE OF STABILISATION AND ASSOCIATION AGREEMENT TO THE AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF SERBIA	339
Vesna Paraušić, Drago Cvijanović, Vladana Hamović ORGANIC PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA: SITUATION ANALYSIS AND THE WAY OF DEVELOPMENT	355
Jonel Subić, Branko Mihailović, Zorica Vasiljević INVESTMENTS AS AN ECONOMIC DEVELOPMENT FACTOR IN MUNICIPALITY OF PANČEVO	365
Dušan Milić, Zorica Sredojević, Marko Jeločnik DETERMINATION OF UPPER LIMIT FOR INVESTMENT IN CHERRY PLANTATION ESTABLISHMENT	379
Tatjana Papić, Koviljko Lovre MULTINATIONAL COMPANIES' POLICIES ON GENETICALLY MODIFIED CROPS	389
Vukašin Ilić BUSINESS PLAN AS A MANAGING INSTRUMENT OF AGRIBUSINESS DEVELOPMENT	397
Mirjana Cocović-Krstić ORGANIC FARMING PRODUCTION AND ROLE OF MARKETING	407
Nataša Kljajić, Predrag Vuković, Slavica Arsić ORGANIC FARMING PRODUCTION AND ROLE OF MARKETING IN IT	421
Review of the book ORGANIC AGRICULTURAL	431

**ЕКОНОМИКА
ПОЉОПРИВРЕДЕ**

САДРЖАЈ

Бранко Катић, Весна Поповић, Милан Р. Милановић УТИЦАЈ СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ НА ПОЉОПРИВРЕДУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ - ГЛОБАЛНИ ПРИСТУП	339
Весна Параушић, Драго Цвијановић, Владана Хамовић ОРГАНСКА ПРОИЗВОДЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ: АНАЛИЗА СТАЊА И ПРАВЦИ РАЗВОЈА	355
Јонел Субић, Бранко Михаиловић, Зорица Васиљевић ИНВЕСТИЦИЈЕ КАО ФАКТОР ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА ОПШТИНЕ ПАНЧЕВО	365
Душан Милић, Зорица Средојевић, Марко Јелочник УТВРЂИВАЊЕ ГОРЊЕ ГРАНИЦЕ ИНВЕСТИРАЊА У ПОДИЗАЊЕ ЗАСАДА ВИШЊЕ	379
Татјана Папић, Ковиљко Ловре ПОЛИТИКА МУЛТИНАЦИОНАЛНИХ КОМПАНИЈА У ПРОИЗВОДЊИ ГЕНЕТСКИ МОДИФИКОВАНИХ БИЉНИХ КУЛТУРА	389
Вукашин Илић ПОСЛОВНИ ПЛАН КАО УПРАВЉАЧКИ ИНСТРУМЕНТ РАЗВОЈА АГРОБИЗНИСА	397
Мирјана Цоцовић-Крстић ТРЖИШТЕ И АКТИВНА МАКРОЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА У УСЛОВИМА ТРАНЗИЦИЈЕ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ	407
Наташа Кљајић, Предраг Вуковић, Славица Арсић ОРГАНСКА ПОЉОПРИВРЕДНА ПРОИЗВОДЊА И УЛОГА МАРКЕТИНГА	421
Приказ монографије ОРГАНСКА ПОЉОПРИВРЕДА	431

УТИЦАЈ СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ НА ПОЉОПРИВРЕДУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ - ГЛОБАЛНИ ПРИСТУП¹

Бранко Катић², Весна Поповић³, Милан Р. Милановић⁴

Резиме: Укључење Републике Србије у Европску унију представља један о приоритетних циљева њене политике. Закључивање Споразума о стабилизацији и придруживању јесте значајан корак ка добијању статуса кандидата за приступање овој заједници држава. Споразум подразумева испуњавање бројних политичких, законско-правних и економских захтева, као и значајне међусобне уступке у прелазном периоду. У том периоду, између Србије и ЕУ треба да се успостави и зона слободне трговине. Најзначајније концесије односе се на међусобну размену пољопривредних производа. ЕУ, уз веома мали број изузетака, омогућава бесцарински увоз пољопривредних производа из Србије, док је Србији остављен период у коме ће она смањивати и укидати царинско оптерећење за увоз тих производа из земаља ЕУ. У том периоду, пољопривреда Србије треба да постане конкурентнија, како би адекватно одговорила изазовима либерализације домаћег тржишта и побољшала своје извозне позиције на иностраном тржишту. Рад је посвећен анализи утицаја одредби Споразума на пољопривреду Србије.

Кључне речи: Споразум о стабилизацији и придруживању, Прелазни споразум, пољопривредни производи, царинска либерализација, једнострана примена.

¹ Рад представља део истраживања на пројекту „Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључења Републике Србије у Европску Унију“, кога финансира Министарство науке Републике Србије.

² Мр Бранко Катић, истраживач сарадник, Институт за економику пољопривреде Београд, 11060 Београд, Волгина 15, тел. 011/1972847, e-mail: branko_k@mail.iep.bg.ac.yu.

³ Др Весна Поповић, научни сарадник, Институт за економику пољопривреде Београд, 11060 Београд, Волгина 15, тел. 011/2972854, e-mail: vesna_p@mail.iep.bg.ac.yu.

⁴ Проф. др Милан Р. Милановић, научни саветник, Мегатренд универзитет, Београд, Г. Делчева 9а, тел. 063/302-951, e-mail: milanmilanovic@yahoo.com.

1. Увод

Сектор пољопривреде у Србији има изузетан значај, како у економском тако и социјалном погледу. Отуда се и предузимају конкретне мере за њену заштиту и унапређење. Домаће тржиште се штити одговарајућим мерама, које се односе на прописивање увозног режима, и увозним дажбинама. Увозни режим у Србији је готово у целини либерализован, тако да се заштита од увоза своди на царинска и друга увозна оптерећења. Ниска увозна заштита, а посебно њено укидање представља крупан предуслов за унапређење спољнотрговинске размене међу земљама, што је и основни мото Светске трговинске организације.

Табела 1. Србија: Ниво и структура царинских стопа и увоза
Table 1 Serbia: Level and structure of tariffs and imports
(тарифне линије и вредност увоза у %)

Дистрибуција фреквенције	Пољоприв. производи		Непољоприв. производи	
	Прим. MFN стопа, 2007	Увоз, 2006	Прим. MFN стопа, 2007	Увоз, 2006
Безцарински	3,2	0,6	1,2	1
0 ≤ 5	36,5	31,4	61,1	69,5
5 ≤ 10	10,8	11,8	23,9	15,9
10 ≤ 15	6,2	16,7	4,5	5,9
15 ≤ 25	24,1	18,7	8,9	7,5
25 ≤ 50	19,3	20,7	0,4	0,1
50 ≤ 100	0	0	0	0
> 100	0	0	0	0

* Специфичне царине у највећој могућој мери конвертоване у ad valorem еквиваленте.
Извор: WTO. World Tariff Profiles 2008, http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidate-countries/serbia/eu_serbia_relations_en.htm

Споразум о стабилизацији и придруживању (ССП) између европских заједница¹ и њихових држава чланица и Републике Србије, као и Прелазни споразум о трговини и трговинским питањима (ПС) између ових страна², обухватају битне

¹ Реч је о Европској заједници и Европској заједници за атомску енергију. Ми ћемо у даљем тексту уместо „Заједница“ или „Заједнице“ користити термин ЕУ, што је једноставније и суштински исто.

² Службени гласник Републике Србије–Међународни уговори, бр. 83/2008. Прелазни споразум (из политичких разлога) није ступио на снагу. На основу иницијативе из ЕУ, Србија је одлучила да од 1. јануара 2009. једнострано отпочне са применом Прелазног Споразума. О таквој одлуци, мишљења су подељена. Овакав гест може бити повољно третиран у даљем процесу придруживања ЕУ; примораваће домаће произвођаче да се

одредбе везане за међусобну робну размену, посебно размену пољопривредних производа, које су асиметричног карактера¹. ЕУ са малим изузецима, дозвољава бесцарински увоз пољопривредних производа пореклом из Србије, док Србија са ступањем Споразума на снагу: укида царинско оптерећење за знатан број производа, али оних који су мање значајни; за одређене производе се та заштита постепено смањује у прелазном периоду од шест година, након чега се укида; за најосетљивије производе она се постепено смањује, али у одређеној мери остаје и након завршетка прелазног периода. Мањи број производа је изузет од царинске либерализације, као што су: шећер, дуван, сунцокретово уље за људску употребу, као и вино (изнад дозвољеног контингента). Предмет концесија су производи из 1-24 главе Царинске тарифе, који су зависно од статуса царинског оптерећења сврстани у одговарајуће анексе и протоколе, садржане како у ССП, тако и у ПС. Структура просечних царинских стопа (и увоза) у 2007. години, према групама производа у оквиру 1-24 главе Царинске тарифе дате су у табели 2.

Табела 2. Србија: Ниво и структура царинских стопа у пољопривреди
Table 1 Serbia: Level and structure of tariffs and imports in agriculture

Групе производа (HS 2007 nomenclature)	Примењена MFN стопа, 2007			Увоз, 2006	
	Непанд. просек	На нултом нивоу, у %	Максимал. износ (%)	Учешће у ук. увозу (%)	Бесцарински увоз (%)
<i>Сточарски производи</i> (Гл. 01, 02, 1601-02)	22,6	0	30	0,2	0
<i>Млечни производи</i> (0401-06)	24,0	0	30	0,1	0
<i>Воће, поврће, биљке</i> (Гл. 07, 08; 1105-06, 2001-08, 0601-03, 1211, Гл. 13, 14)	13,9	0	30	1,7	0
<i>Кафа и чај</i> (0901-03, Гл. 18, осим 1802, 2101)	10,4	0	30	1,0	0
<i>Житарнице и прерађевине</i>	21,5	0	30	1,0	0

интензивније посвете јачању сопствене економске моћи ради парирања конкуренцији робе из ЕУ; могући повећан увоз без увозне заштите или са сниженом заштитом водиће снижењу цена увозној роби што одговара произвођачима који производе на бази увозних сировина, али и потрошачима; истовремено, то води повећању увоза, нарушавању платног биланса, и смањењу изворних прихода републичког буџета. Једнострана примена онемогућава образовање надлежних тела за његову имплементацију.

¹ То је на линији подршке ЕУ напорима Србије да оконча процес транзиције и створи функционалну тржишну привреду.

Мр Бранко Катић и сарадници

(0407-10, 1101-04, 1107-09, Гл. 19, 2102-06, 2209, Гл. 10)					
<i>Уљано семење, масти и уља</i> (1201-08, Гл. 15, осим 1504, 2304-06, 3823)	7,0	0	30	0,8	0
<i>Шећер и производи од шећера</i> (Гл. 17)	10,3	0	25	0,2	0
<i>Пића и дуван</i> (2009, 2201-08, Гл. 24)	23,8	0	30	1,4	0
<i>Памук</i> (5201-5203)	0,0	100,0	0	0,0	100,0
<i>Остали пољ. производи</i> (Гл.05, 0604, 1209-10, 1212-14, 1802, 2301.10, 2302-03, 2307-09, 2905, 43-45, 3301, 3501-05, 3809.10, 3824.60, 4101-03, 4301, 5001-03, 5101-03, 5301-02)	3,9	12,0	20	0,5	1,9
<i>Пољопривредни производи</i>	13,8				
<i>Непољопривредни производи</i>	6,4				
<i>Сви производи</i>	7,4				

Извор: WTO. World Tariff Profiles 2008, http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidate-countries/serbia/eu_serbia_relations_en.htm

2. Концесије ЕУ Србији

Концесије које ЕУ уступа Србији веома су значајне и неупоредиво су веће од оних које Србија уступа ЕУ. Од дана ступања Споразума на снагу ЕУ се обавезује на:

- укидање количинских ограничења на увоз пољопривредних производа из Србије;
- укидање царина и дажбина једнаког дејства на увоз пољопривредних производа пореклом из Србије, осим производа из шест тарифних бројева: 0102 – живе животиње, врсте говеда; 0201 – месо говеђе, свеже или расхлађено; 0202 – месо говеђе, смрзнуто; 1701 – шећер и чиста сахароза у

чврстом стању; 1702 – остали шећери, укључујући чисту лактозу..., и 2204 – вино од свежег грожђа, укључујући ојачана вина;

- укидање *ad valorem* царине за производе поврћа и воћа (7. и 8. Глава Царинске тарифе), уз задржавање специфичне царине (прелевмана), уколико је предвиђен. У Царинској тарифи ЕУ таквих је само осам позиција и то по четири из сваке од наведене две главе Тарифе¹. Ипак, треба имати у виду да је посебном декларацијом у Споразуму утврђено, да ће се већ одобрене изузетне трговинске мере и даље примењивати уколико су повољније од ових из Споразума, те да ће се „смањење примењивати, такође и на специфичне царине“;
- одобравање бесцаринског увоза у ЕУ шећера (тарифни бројеви 1701 и 1702) пореклом из Србије, само у оквиру царинске квоте од 180 хиљада тона нето масе годишње. Евантуални извоз изнад ове квоте, у ЕУ биће оптерећен прописаном царином²;
- снижење царине *ad valorem* и специфичне царине (прелевмана) на 20% постојећег нивоа увозне заштите у ЕУ, за увоз из Србије живе јунади и јунећег меса „baby beef“ у оквиру царинске квоте од 8.700 тона годишње (Анекс II Споразума). Евантуални извоз изнад квоте, био би оптерећен важећим царинским оптерећењем ЕУ³;
- укидање количинских ограничења и царина на увоз рибе и производа од рибе пореклом из Србије, са изузетком пастрмке и шарана, као и производа из царинског броја 1604 (Припремљена или конзервисана риба; кавијар и замене кавијара припремљени од рибљих јаја). За увоз пастрмке и шарана утврђене су квоте са 0% царине унутар квоте и постепено снижење базне царине изван квоте. Тако се за увоз пастрмке у количини од 15 тона не плаћа царина, а преко тога у првој години 90%, другој 80%, трећој и осталим годинама 70% базне стопе. За увоз пастрмке у ЕУ царинска стопа се креће у распону од 8 до 16%. За увоз шарана из Србије до количине од 60 тона не плаћа се царина, а преко те квоте, она у првој години износи 90%, другој 80% и трећој и наредним годинама 70%, од базне. Просечна царина у ЕУ за увоз шарана креће се у распону од 8 до 16%. Уз то, за извоз из Србије припремљене или конзервисане рибе, кавијара или замене кавијара (тарифна

¹ Примера ради, увоз белог лука прати *ad valorem* царина од 9,6% и прелевман од 120 евра за 100 килограма. Увоз из Србије пратило би увозно оптерећење од 1,2 евра за килограм овог производа извезеног у ЕУ.

² На пример за увоз шећера за рафинисање износи 33,9 евра на 100 килограма, а за увоз чистог шећера 41,9 евра.

³ То се задуго неће остварити, јер нисмо у стању ни близу да испунимо дозвољену годишњу квоту (у 2007. години из Србије је извезено 2289,3 тоне или свега 26,3% дозвољене квоте).

ознака 1604), такође је одобрено постепено снижавање царине, али (за разлику од пастрмке и шарана) на сваке две године (прве и друге на 90%), треће и четврте 80% и пете и шесте на 70% базне стопе. Царинска стопа у ЕУ за увоз ове групе производа креће се у распону од 5,5 до 24%;

- међусобна трговина одређеним винима регулише се Протоколом 2, који садржи два анекса. ЕУ Србији одобрава бесцарински извоз за количину од 63 хиљаде хектолитара годишње¹, **али уз услов да Србија не исплаћује извозне субвенције за извоз ове количине вина**². Остављена је могућност да ЕУ и Србија једна другој одобре и додатне концесије у трговини вином;
- при трговини прерађеним пољопривредним производима, ЕУ обезбеђује бесцарински увоз ових производа пореклом из Србије у неограниченим количинама (Анекс I Протокола 1 Споразума).

Наравно, ЕУ се од увоза пољопривредно-прехранбених производа штити и другим средствима, посебно путем изузетно захтевних стандарда (НАССР, GLOBALGAP...), које наши произвођачи још увек у довољном броју не поседују. Транзициони период треба искористити и за њихово обезбеђивање, за шта у могућој мери треба користити и средства из фондова ЕУ.

2. Концесије Србије ЕУ

Од дана ступања Споразума на снагу и Србија укида „сва количинска ограничења и мере које имају исто дејство на увоз пољопривредних производа пореклом из Заједнице“. Када је у питању царинска заштита од увоза пољопривредних производа, примењен је принцип вишестепености.

2.1. Царинска либерализација даном ступања Споразума на снагу

За један број производа уводи се потпуна царинска либерализација почев од дана примене Споразума (у овом случају Прелазног Споразума), рачунајући примарне и прерађене пољопривредне производе, као и рибу и производе од рибе, односно љускара, мекушаца и других водених бескичмењака, што се прецизира посебим анексима, односно протоколима.

Анексом III(a), утврђени су производи из 696 тарифних ставова за које се, при увозу из ЕУ, укидају царине. То чини 29,7% укупног броја тарифних ставова из прве 24 главе Царинске тарифе. У ове производе, поред осталих,

¹ Ни ову квоту не можемо брзо достићи, јер је у 2007. години у ЕУ извезено свега око 3 хиљаде хектолитара, што је 4,8% дозвољеног бесцаринског извоза.

² С обзиром да се укидање извозних субвенција у пољопривредном сектору очекује по основу обавеза које проистичу из будућег чланства у СТО, то извозници вина неће дуго бити у неповољнијем положају.

спадају: копитари, приплодна грла и подмладак домаћих животиња; свињско месо сврстано у категорију „остало“; месо од копитара; месо из тарифног броја 0208 „остало месо и јестиви месни други кланични производи; месо од примата, китова, рептила, ирваса, и животињске цигерице; неке врсте сира, као што је Kefallo Tyri, Kefalograviera, Kasseri; јаја од ћурки и гусака, јаја – неподобна за људску исхрану; црева, бешике и желуци од животиња, сперма бикова, жиле и тетиве; производи који служе за садњу, вишегодишње биљке, као и делови биљака, попут лишћа, грана, маховине, лишћајеви; семенски кромпир, радич, шпаргла, капар, коморач, тиквице, артичока, семенски грашак, наут, маниока; кокосов и бразилски орах, бадеми, кестење, пистаћи, банане, урме, смокве, ананас, авокадо, манго, агруми, суво грожђе, папаје, дуње, дивље шљиве, брусница, киви, рибизла, тропско воће, као и прерађевине од наведених врста воћа; непржена кафа, чај, бибер, ванила, цимет, каранфилић, мушкатни орах, семе: аниса, бадијана, коморача, коријандера, кумина или кима, бобице клеке, ђумбир, шафран, куркума, мајчина душица, кари, лорбер; тврда пшеница, раж, семенски јечам, овас, пиринач, сорго у зрну, хељда, просо, семе за птице и остале житарице (тритикале и остале); брашно од ражи, јечма и овса, прекрупна од ражи, овса и пиринча, пелети од пиринча, житарице у зрну друкчије обрађене, као што су љуспице од овса, пиринча, клице од житарица, гриз, грануле, прах и пелети од кромпира, од сушеног махунстог воћа, слад у облику прашка, скроб од пшенице и маниоке, инулин; соја у зрну, кикирики, копра, семе лана, уљане репице и остало уљано семе и плодови, семе: детелине, поврћа, травнатог биља, шећерне репе, слама и плева од житарица; шелак, опијум, олеосмола ваниле, слуги и згушњивачи од семена гуара; свињске и живинске масноће, стеарин, маст и уља од риба или морских сисара; сојино уље за техничку и индустријску употребу, уље од кикирикија, маслиново уље, палмино и памуково уље, уље од кокосовог ораха, ланено сирово уље, рицинусово и сусамово уље и остала уља за техничку или индустријску употребу, као и још нека уља и масти и њихове фракције различито обрађени „али и даље неприпремљени“; остали производи од цигерице и прерађевине од крви (било које животиње) и екстрати и сокови од меса, риба или љускара, мекушаца, односно других водених бескичмењака; остали шећери, инулин сируп, вештачки мед и карамел; какао у зрну и љуске, коре, опне и остали отпаци од какаоа; манго чатни, бамбусови изданци, мешано поврће, ђумбир, тропско воће, хомогенизовани производи од тропског воћа, кикирики, ананас, агруми, крушке, кајсије, брескве и јагоде са додатком алкохола, палмина језгра, сокови од поморанце, грејпфрута и ананаса, сокови од осталог воћа и поврћа и мешавине сокова; брашно, прах и пелете од меса или месних отпадака, чварци, мекиње од житарица и легуминозног биља, отпаци из пивара и дестилација, уљане погаче добијене екстракцијом масноћа од кикирикија, семена памука, лана, уљане репице, кокосовог и палминог ораха, храна за псе и мачке и растворљиви производи од риба или морских сисара.

Највећи број наведених производа имао је ниске царинске стопе, што указује да је њихов увоз без већег утицаја на домаћу производњу. Истина, мањи број је имао највишу стопу царине од 30%, као што су на пример, свињско месо „остало“, сиреви, тврда пшеница, брашно од ражи, овса и јечма, производи од џигерице и крви. Неки од њих су били заштићени и прелевманом (свињско месо „остало“, сиреви, производи од џигерице и меса).

Од укупно 329 тарифних ставова из треће главе Царинске тарифе, 127 или 38,6%, подлеже укидању царине. У питању су производи сврстани у *рибарство* (трећа глава Царинске тарифе).¹ Они нису садржани у Анексу V, у коме је списак производа сврстаних за постепену либерализацију. Овде, поред осталог спадају: украсне слатководне и морске рибе; морске живе рибе; свеже или расхлађене рибе, као лососи пацифички, врсте рибе лист, туна, бакалари, ајкуле, јегуље, морски манић, инђуни...; смрзнута риба – црвени лосос, врсте рибе лист, туне, харинге, бакалари, срделе, ајкуле, јегуље, бранцини, ослићи, рибљи филети, од наведених врста рибе; љускари, са изузетком шкампи и козица и неких врста ракова, и мекушаца, са изузетком дагњи, сипа, и лигњи.

Анексом II Протокола I, утврђени су прерађени пољопривредни производи за које се, при увозу из ЕУ, укидају царине. У Анексу II Протокола I, такође, има производа за чији се увоз из ЕУ царина укида одмах по ступању Споразума на снагу. Од укупно 284 царинских ставова из овог анекса, за 96 или за 33,8%, царина се укида одмах. Овде спадају: људска коса, кости и срж од рогова, слонова кост, корали, сунђери, коњска длака, мате чај, морске алге, екстракти од слатког корена и хмеља, агар-агар, масноће од вуне, туново уље, линоксин, глицерин, дегра, чисте фруктоза и малтоза, какао маса, дечија храна пакована за продају на мало, палмина језгра, маслац од кикирикија, соја сос, оузо.

*Очигледно је да су и овде у питању производи мањег значаја за привреду Србије, или се не производе или недовољно производе у Србији. Они су иначе имали ниску увозну заштиту.*²

Од укупно 2344 тарифна става из прве 24 главе Царинске тарифе, за 910 или 38,8% се укида царина даном ступања Споразума на снагу.

¹ Овоме треба додати и још два става из пете главе: производи од риба или љускара, мекушаца или других водених бескичмењака (тарифни ставови 05119110 и 05119190).

² Уз наведене производе из прве 24 главе Царинске тарифе, одређени број производа из осталих глава, који се убрајају у пољопривредне, такође се ослобађа увозних дажбина и садржан је у овим анексима (одређена етерична уља, мирисне материје и мешавине мирисних материја; казеин и лепкови од казеина, лепкови на бази скроба, албумин из млека, желатин, пептини и њихови деривати, декстрини, сирове коже и крзна, чауре свилене бубе, сирова свила и отпаци од свиле, манитол, и сл.). Царине за увоз ових производа крећу се у интервалу од 1-5%.

2.2. Постепена, до потпуне царинске либарализације

Са ступањем Споразума на снагу, за одређени број производа почиње постепено снижавање царинске заштите, тако да на крају прелазног периода, њихов увоз у Србију из ЕУ има бесцарински статус. И овде се производи односе на примарне, прерађене и рибље производе. Ови производи се налазе у **Анексу III(б), Анексу III(в), Анексу V и Анексу II Протокола I.**

У Анексу III(б) налазе се производи из 522 тарифна става или 22,3% укупних тарифних ставова из прве 24 главе Тарифе. Напомиње се, да се за производе из овог анекса, за које је прописана и сезонска царина, овај део заштите укида са даном ступања Споразума на снагу. Динамика снижавања царина је различита. За највећи број производа у првој години увозна заштита се своди на 80% дотадашње, у другој години на 60%, трећој на 40%, четвртој на 20%, петој години на 10% и у шестој и наредним годинама је једнака нули. Један број производа има другачију динамику смањивања до елиминације, током петогодишњег периода¹. У овој категорији налазе се: жива јунад масе од 80 до 160 кг, овце, козе, пилићи, кокошке; козије месо, цигерице, ћуреће и пачије месо, живинско сало; свеже млеко, млеко у праху паковања до 2,5 кг, сурутка, сир рендани или у праху (свих врста) и сир за прераду; жуманца; орхидеје, зумбули, нарциси, лале, саднице јестивог воћа, више врста сеченог цвећа; кромпир за производњу скроба и млади кромпир, црни и бели лук, кел, купус, шаргарепа, плави патлиџан, целер, печурке рода *Agaricus*; одређене врсте поврћа које је привремено конзервисано, а није за непосредну употребу, и сушеног махунастог поврћа; лешници, ораси, лубенице, крушке, кајсије, брескве, малине, јагоде; пржена кафа; неке врсте зачина; јечам, кукуруз, брашно од тврде пшенице, прекрупа и гриз, пелети, слад; семе шећерне репе, семе луцерке, хмељ; сирово сојино уље (остало), уље од семена сунцокрета и шафранике (за техничку и индустријску употребу); припремљени или конзервисани производи од живине врсте *Gallus domesticus*; изогликоза, меласа од шећерне трске; одређени конзервисани производи домаћег воћа и поврћа; одређени воћни сокови; изогликозни и лактозни сирупи; сирће; мекиње, остаци од производње скроба,

¹ На пример, за позицију *Говеда масе од 80 до 160 килограма*, предвиђени почетни ниво снижења износи 70%, са даљим годишњим смањењима за по 10 поена, тако да би у петој години заштита износила 30% од почетне, и у шестој години била укинута; за позицију *Млеко са садржајем масноће до 1% по маси*, смањење почиње са 95% почетног нивоа заштите, да би у другој години било 90%, трећој 60%, четвртој 50% и петој 40%; док се за позиције у оквиру групе *Остали шећери* (изогликоза, малтодекстрин, сируп од инулина), у првој години задржава почетни ниво заштите, тј. 100%, а у наредним годинама заштита се смањује на 80%, 70%, 60% и 10%.

резанци од шећерне репе, уљане погаче и храна за псе и мачке, одређеног састава припремљена за малопродају.

Већина ових производа при увозу царигњена је вишим стопама (један број је био заштићен и прелевманима): живе животиње, месо, млеко и млечни производи, одређене врсте воћа и поврћа, неки кобасичарски производи (од шигерице), уљане погаче, а један број и сезонским царинама (сечено свеже цвеће, одређене врсте поврћа и воћа).

Осам тарифних ставова из 8. Главе Царинске тарифе припадају овом моделу либерализације. Наведени су у Анексу III(в). Њихово царинско оптерећење се смањује, почев од 80 или 90% постојећег нивоа, па до потпуне либерализације у шестој и наредним годинама. Треба имати у виду да се за ове производе предвиђеном динамиком смањује *ad valorem* и специфична царина, а да се задржава сезонска царина, како у току, тако и након истека прелазног периода. Овде спадају: свеже грожђе, јабуке, вишње, шљиве и јагоде. Са изузетком јагода, сви су имали и прелевман, од 5, односно 10 динара по килограму, и за све њих је прописана сезонска царина, која се задржава.

Постепено снижавање до потпуног укидања увозне заштите, утврђено је и за већи број рибљих производа (Анекс V), по јединственој динамици (са изузетком шарана, живог). У ову категорију спадају 200 тарифних ставова, од укупно 329 из треће главе. Стартује се са 90% а затим следе годишња снижења на 75%, 60%, 40% и 20% од постојећег нивоа, да би у шестој и наредним годинама увоз био без увозних оптерећења. Тарифне позиције у овом режиму снижења увозне заштите су: остале живе рибе, јегуље, шаран, лососи, свеже или расхлађене односно смрзнуте рибе и филети, као што су пастрмке врсте *Oncorhynchus mykiss*, туна рода *Thunnus*, шаран, скуша, сабљарка и остала риба, рибља цигерица, икра, затим одређене врсте ракова, шкампи, мекушаца.

Известан број прерађених производа, такође припада овој категорији (Анекс II Протокола 1). Ради се о производима из 164 тарифна става или 57,7% тарифних позиција обухваћених Анексом II Протокола 1. Увозна заштита се смањује тако што се полази од: 95%/ 90%/ 85%/ 80%/ 75% (само бела чоколада) или 70% (само остала вода) постојећег нивоа, па до потпуног царинског ослобођења у 2013. и даље. Међу њима су одређене врсте јогурта, жвакаће гуме, гуми бомбоне, млечне бомбоне, какао одређене садржине сахарозе, чоколада, мешавине теста за производњу пекарских производа, тестенине, медањаци, слатки бисквити, хлеб, конзервисани кукуруз (осим шећерца), квасац, прашкови за пециво, вода укључујући газирану и минералну, пиво, вермут, коњак, виски...

Од укупно 2344 тарифних ставова из прве 24 главе Царинске тарифе, 939 или 40,1% их спада у ову категорију царинске либерализације.

2.3. Постепено снижење, до одређеног нивоа царинске заштите

За известан број (најосетљивијих и за Србију најзначајнијих) производа, предвиђено је постепено снижавање царинске заштите у прелазном периоду, али се она у извесном степену наставља и након тог периода. **И у овој групи производа, налазе се примарни - Анекс III(з), прерађени - Анекс II Протокола I, пољопривредни производи, као и две ставке из области рибарства (Анекс V) и три ставке које се односе на поврће – Анекс III(в). Ови производи су сврстани у 364 тарифна става, што чини 15,5% свих ставова из прве 24 главе Царинске тарифе.**

Највише их је (337) у Анексу III(г). Царина и посебна дажбина се снижавају предвиђеном динамиком до нивоа који остаје и по истеку прелазног периода, с тим што се **сезонска царина укида даном ступања на снагу Споразума.** И овде је темпо снижавања различит по производима, односно тарифним ставовима. Различит је и ниво заштите након прелазног периода тако да се креће на нивоу од 20% до 80% постојећег. За одређене производе заштита се и у првој години задржава на постојећем нивоу (односи се на домаће врсте живих свиња, кокошија конзумна јаја и кукурузно брашно - остало). За остале производе снижење почиње са нивоа од 95, 90 или 80% постојећег нивоа. Овде се налазе поједине врсте домаћих животиња, одређене намене и тежине (говеда, свиња и јагњад), одређене врста меса, одређене врсте млека у праху и јогурта, маслац, разне врсте сирева, живинска јаја, природни мед, руже, кромпир меркантилни, корнишони, грашак, пасуљ, кукуруз шећерац, свеже бруснице и боровнице, суве шљиве, паприка, меркантилна пшеница, меркантилни кукуруз, пшенично брашно, кукурузно брашно, пелети од кукуруза, кобасице сушене или за мазање, пуњена тестенина са садржајем више од 20% по маси кобасица и сл. од меса, конзервисани грашак, џемови, одређене врсте воћних сокова и мешавине тих сокова, винско сирће.

Највећи број ових производа био је заштићен највишом царинском стопом од 30% а велики број њих су имали и прелевмане. За поједине производе прелевман је био исти за сав увоз, док је за поједине био упола нижи за увоз из земаља ЕУ. Само је неколико производа из ове групе заштићено и сезонском царином, која се укида почетком примене Споразума.

Највиши степен заштите и након транзиционог периода задржавају: меркантилни кукуруз и трешње и вишње без додатака шећера у паковању до и изнад 4,5 килограма и то 80% постојећег нивоа; домаће врсте живих свиња, брашно од обичне пшенице и кукурузно брашно 65%; неке врсте сирева, трешње и вишње са додатком шећера паковане до и преко 1 килограма 60%; жива говеда за клање масе преко 300 килограма, цигерице од домаћих свиња, дијафрагме од говеда, и из категорије „остало“ од оваца и коза, руже калемљене и некалемљене, суве шљиве, паприка 50%, и тд.

У ову групу производа спадају и **две ставке из Анекса III(в):** парадајз свеж или расхлађен и слатка паприка, чија заштита остаје и по истеку прелазног периода на нивоу од 20% за парадајз и 30% за паприку од постојеће.

Ту су и две ставке из **Анекса V:** жив шаран, чија се заштита своди на 60% и тестенина са садржајем више од 20% по маси рибе, љускара, мекушаца или других водених бескичмењака, са задржавањем заштите у висини од 15% постојећег нивоа.

Производи из 24 царинска става у овој категорији налазе се међу **прерађеним пољопривредним производима.** Ту, на пример, спадају: одређене врсте јогурта, маслац и млечни намази са одређеним нивоом масноће, маргарин који садржи 10 до 15% млечних масноћа, неке врсте бомбона, неденатурисани етил-алкохол јачине 80% вол или више, који задржавају 40% постојећег нивоа царине и после 2013. године; кукуруз шећерац и шљивовица у висини од 30% постојећег нивоа; и неденатурисани етил-алкохол јачине испод 80% вол, у висини од 20% постојећег нивоа заштите; цигарете, „хомогенизовани“ и дуван за пушење, током прелазног периода и касније задржавају постојећи ниво увозне заштите.

У ову категорију убрајају се производи из 367 тарифних ставова или 15,6% укупног броја тарифних ставова прве 24 главе Царинске тарифе.

2.4. Концесије за увоз вина

Међусобна трговина винима из тарифног броја 2204 *Вина од свежег грозђа укључујући и ојачана вина*, регулисана је **Протоколом 2, односно Споразумом о узајмним преференцијалним трговинским концесијама за одређена вина, који је садржан у Анексу I Протокола 2.** Овај протокол садржи и Анекс II који обухвата Споразум о узајамном признавању, заштити и контроли имена вина, алкохолних пића и ароматизованих вина. **Србија прихвата бесцарински увоз вина** (квалитетно пенушаво вино и вино од свежег грозђа) у количини од 25000 хектолитара из ЕУ, али под условом да ЕУ не исплаћује извозне субвенције на овај извоз у Србију. На увоз вина изнад ове количине плаћа се прописана царина у висини од 30%. Назначена је спремност да се, најкасније у року од три године од почетка примене Споразума, сагледају могућности за одобравање додатних концесија између страна у Споразуму.

2.5. Производи који нису предмет концесије

Мањи број производа није предмет концесија, тако да задржава постојећи ниво заштите у прелазном периоду, али и касније. У питању су производи из 31 тарифних ставова, од чега се 21 односи на сирови или непрерађени дуван, 9 на

Табела 3: ССП - Царинска концесије Србије на увоз
пољопривредних производа из ЕУ
Table 1: SAA – Serbian import tariff concessions in agricultural sector

Глава Цари нске тарифе	Број тариф них ставова	Од тога са		Модели либерализације			
		прелев маном	сезонском царином	Укида ње	Постепено смањење до нуле	Смањење и задржав. на одређ. нивоу	Задрж. пост. нивоа заштите
1	58	10	-	38	6	14	
2	255	207	-	31	94	130	-
3	329	1	-	127	200	2	-
4	166	84	-	10	88	68	-
5	20	-	-	20	-	-	-
6	40	-	7	19	20	1	-
7	107	28	17	27	54	26	-
8	132	16	28	79	49	4	-
9	43	3	-	36	4	3	-
10	64	-	-	51	5	8	-
11	81	-	-	34	41	6	-
12	77	-	-	66	11	-	-
13	13	-	-	13	-	-	-
14	6	-	-	6	-	-	-
15	124	2	-	98	23	2	1
16	89	29	-	18	54	17	-
17	42	5	-	18	14	1	9
18	27	-	-	6	21	-	-
19	51	-	-	7	42	2	-
20	296	-	-	129	104	63	-
21	43	2	-	20	22	1	-
22	186	29	-	15	60	14	97
23	65	1	-	42	23	-	-
24	30	-	-	-	4	5	21
Укупн о	2344	417	52	910	939	367	128
У%	100,0	-	-	38,8	40,1	15,6	5,5

Извор: Закон о потврђивању Споразума о стабилизацији и придруживању између европских заједница и њихових чланица, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране (Анекси: III(а), III(б), III(в), III(г); Анекс V; Анекс II Протокола 1 и Анекс I Протокола 2), Службени гласник РС-Међународни уговори, бр. 83/2008; Одлука одређивању пољопривредних и прехранбених производа за које се плаћа посебна дажбина при увозу и износу посебне дажбине, Службени гласник РС, бр. 126/2007.; Одлука о одређивању робе за чији су извоз, увоз, односно транзит прописани услови, Службени гласник РС, бр. 126/2007.; Уредба о усклађивању номенклатуре царинске тарифе за 2008. годину, Службени гласник РС, бр. 112/2007. и 9/2008 – исправка.

сирови и рафинисани шећер, глукозу и фруктозу и њихове сирупе и на сунцокретово уље за људску употребу. Овоме броју треба додати и 97 тарифних ставова који се односе на вино, али у случају увоза изнад дозвољене квоте.

Постојећи ниво царинске заштите, дакле, задржавају производи из 128 тарифних ставова или 5,5% од укупног броја из прве 24 главе Тарифе.

У прегледу који следи, датом по главама Царинске тарифе, може се јасније сагледати процес царинске либерализације при увозу пољопривредних производа из земаља ЕУ у Србију (табела 3).

Закључак

Реализацијом потписаног Споразума између ЕУ и Србије стварају се претпоставке за приближавање Србије чланству у Унији. Поред осталог, веома је битан напредак у међусобној робној размени а који се обезбеђује успостављањем зоне слободне трговине, односно размене без царинских ограничења.

Осетљивост је најизраженија код пољопривредних производа. ЕУ прихвата асиметричан приступ, дајући Србији значајно веће повластице, него што Србија уступа ЕУ. Пољопривредни производи пореклом из Србије могу се извозити у земље ЕУ без царинског оптерећења, са изузетком мањег броја производа (baby beef, извесно воће и поврће, шећер и вино). Производи пореклом из ЕУ, при увозу у Србију имају различит царински третман: за један број мање значајних производа царине се укидају даном ступања на снагу Споразума; за одређене производе она се постепено смањује до потпуног укидања у прелазном периоду; за најважније производе постепено се смањује, али изврстан ниво заштите остаје и после прелазног периода, док за неколико производа остаје постојећи степен заштите.

Уз дуван и производе од дувана, сирови и рафинисани шећер, глукозу и фруктозу и уље од сунцокрета за људску употребу, најзначајнију заштиту задржавају жива стока, месо, млеко и прерађевине од меса и млека, воће и поврће и производи од воћа и поврћа, најважније житарице и производи на бази њих и алкохолна пића, нарочито вино изнад дозвољеног царинског контингента.

Једнострана примена Прелазног споразума од стране Србије неће имати значајније штетне последице по домаћу пољопривреду, имајући у виду постепеност царинске либерализације и њену селективност, као и чињеницу да су концесије ЕУ практично на снази у виду одобрених аутономних трговинских мера. Предвиђена је и могућност примене заштитних мера за случај превеликог увоза, који може озбиљно да угрози привреду стране на чију територију се такав увоз врши.

Литература

1. Закон о потврђивању Споразума о стабилизацији и придруживању између европских заједница и њихових чланица, са једне стране, и Републике Србије, са друге стране, Службени гласник РС-Међународни уговори, бр. 83/2008;
2. Закон о потврђивању Прелазног споразума о трговини и трговинским питањима између Европске заједнице, са једне стране, и Републике Србије са друге стране, Службени гласник РС-Међународни уговори, бр. 83/2008;
3. Закон о Царинској тарифи, Службени гласник РС, бр. 62/2005, 61/2007;
4. Катић Бранко: Аграр Републике Србије у Споразуму о стабилизацији и придруживању, Paragraf e-press, бр. 292, од 12. 11. 2008, електронско издање, издавач: Paragraf Co д.о.о., Београд, 2008;
5. Одлука одређивању пољопривредних и прехранбених производа за које се плаћа посебна дажбина при увозу и износу посебне дажбине, Службени гласник РС, бр. 126/2007;
6. Одлука о одређивању робе за чији су извоз, увоз, односно транзит прописани услови, Службени гласник РС, бр. 126/2007;
7. Одлука о сезонским царинским стопама, Службени гласник РС, бр. 126/2007;
8. Paragraf Net - електронска правна база, Paragraf Co д.о.о., Београд;
9. Поповић Весна, Катић Бранко. (2007). Увозна заштита и подршка извозу пољопривреде Србије у процесу приступања СТО и ЕУ, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2007;
10. Републички завод за статистику – подаци о робној размени Србије са ЕУ у 2007. Интерна документација;
11. Уредба о коришћењу средстава за субвенције произвођачима пољопривредних и прехранбених производа за 2008. годину, Службени гласник РС, бр. 9/2008 и 12/2008. - исправка;
12. Уредба о усклађивању номенклатуре царинске тарифе за 2008. годину, Службени гласник РС, бр. 112/2007. и 9/2008 – исправка;
13. Commission Regulation (EC) No 1214/2007 of 20 September 2007 amending Annex I to Council Regulation (EEC) No 2658/87 on the tariff and statistical nomenclature and on the Common Customs Tariff, [www.eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:286:0001:0894:EN: PDF](http://www.eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:286:0001:0894:EN:PDF);
14. WTO. World Tariff Profiles 2008, http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidate-countries/serbia/eu_serbia_relations_en.htm

Примљено: 06.11.2008.

Одобрено: 05.12.2008.

UDC: 339.922(497.11)

**INFLUENCE OF STABILISATION AND ASSOCIATION
AGREEMENT TO THE AGRICULTURE
OF THE REPUBLIC OF SERBIA**

Branko Katić¹, M.A., Vesna Popović¹, Ph.D., Milan R. Milanović², Ph.D.

¹ Institute of Agricultural Economics, Belgrade

² Megatrend University, Belgrade

Summary

Joining European Union is one of the priorities of Serbian foreign policy. Closing the Stabilization and Association Agreement is a significant step towards getting a status of a candidate country. The Agreement requires fulfilling numerous political, legal and economic conditions, as well as significant mutual compromises in transition period. In that period, a free trade zone should be set between Serbia and EU. The most significant concessions are in agricultural sector. European Union allows, with very little exceptions, duty-free import of agriculture products from Serbia, while Serbia has been granted a period in which it will reduce and eliminate tariffs on the import of those products from the EU countries. During that time, the agriculture of Serbia should become more competitive for reducing the pressure of those products from EU on local market, as well as placing its products on foreign markets.

This paper is about analysis on influence of the SAA on Serbian agricultural sector.

Key words: Stabilisation and Association Agreement, Interim Agreement, agricultural products, tariff liberalisation, unilateral implementation

Author's address:

Mr Branko Katić
Institut za ekonomiku poljoprivrede
Volgina 15
Beograd, Republika Serbia
e-mail: branko_k@mail.iep.bg.ac.yu

ОРГАНСКА ПРОИЗВОДЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ: АНАЛИЗА СТАЊА И ПРАВЦИ РАЗВОЈА¹

Весна Параушић, Д. Цвијановић, Владана Хамовић²

Резиме. Србија има велики потенцијал за органску производњу (незагађено земљиште, климатске погодности, бројне пољопривредне произвођаче), али истовремено мало сертификованих органских произвођача, извозно оријентисаних. Један од начина развијања конкурентности целокупног пољопривредног сектора Србије јесте и већа оријентација произвођача на органску производњу, а у њеном будућем развоју биће неопходна јача и системска подршка јавног и државног сектора, уз нужно већи степен предузетништва и иницијативе у приватном сектору.

Кључне речи: органска производња, сертификовани органски произвођачи, пројекти развоја органске производње.

1. Увод

Република Србија има повољне природне предуслове за развој органске производње, развијену и са ЕУ усклађену правну регулативу која третира ову производњу, три регистроване сертификационе куће и бројне пољопривредне произвођаче, мала и средња предузећа која су спремна да уче и усвајају методе и новине органске производње. С друге стране, веома је мали број сертификованих органских произвођача, посебно оних који имају развијен и широк извозни асортиман производа, као и развијене робне марке. Аутори у раду настоје да адекватном анализом образложе потребу развоја органске производње у Србији, као и да дефинишу циљ и пројекте развоја ове производње у будућности.

¹ Рад представља део резултата истраживања у оквиру Пројекта бр. 149007 Д Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључивања Републике Србије у ЕУ, финансираног од стране Министарства науке Републике Србије.

² Мр Весна Параушић, проф. др Драго Цвијановић, др Владана Хамовић, Институт за економику пољопривреде, Београд. Контакт: 011/29-72-858; office@mail.iep.bg.ac.yu.

2. Органска производња у Србији: правна регулатива и заступљеност органске производње

Органски производи су резултат свести произвођача о значају здраве хране и обнављању природних ресурса. Добијени су коришћењем предности и потенцијала еко система, стимулисањем и хармонизацијом биолошких процеса, без примене хемијски насталих супстанци (минералних ђубрива, пестицида, хормона, инсектицида) и без употребе генетски модификованих организама.

Правна регулатива органске производње у Републици Србији и сертификационе куће. Област производње пољопривредних и других производа метода органске производње, прерада, складиштење, транспорт, обележавање, декларисање и промет органских производа, издавање сертификата и ресертификација за органске производе, уређују се *Законом о органској производњи и органским производима*, као и одговарајућим подзаконским актима.¹ Целокупна правна регулатива Србије у области органске производње усклађена је са прописима ЕУ (Council Regulation EEC No 2092/91; Codex Alimentarius /Guidelines for the production, processing, labeling and marketing of organically produced foods; Uputstvom za primenu standarda EN 45011).

Према одредбама важећег Закона о органској производњи и органским производима, органска производња заснива се на природним процесима и употреби органских и природних минералних материја. У органској производњи не могу се користити средства синтетичко-хемијског порекла, нити генетски модификовани организми и њихови деривати². Основни услови за заснивање органске производње јесу:

1. просторна изолација земљишних парцела, сточарских фарми и прерађивачких погона од могућих извора загађења;
2. загађено земљиште чији је садржај штетних материја испод прописаних максимално дозвољених количина;
3. прописани квалитет воде за наводњавање и минимална загађеност производног подручја.³

Да би газдинство прешло на органски систем производње мора да поседује посебан програм трансформације газдинства из традиционалног у органско, уз транзициони период који обично од две до три година у зависности од почетно утврђеног стања земљишта.⁴

¹ Закон о органској производњи и органским производима ("Сл. Гласник РС", 62/06).

² Ибидем, члан 3, стр. 1

³ Ибидем, члан 7, стр. 3-4.

⁴ Ибидем, члан 8.

Крајем 2006. године изабран је национални знак којим се обележавају сертифицирани органски производи

Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Р. Србије прописало је **изглед ознаке и националног знака** којим се обележава сертифицирани органски производ, као и изглед ознаке којим се обележава производ из периода конверзије.

Сертифицирани органски производ обележава се ознаком: «Органски производ», кодом овлашћене организације и националним знаком.

Инспекција и сертификација (сертификат је валидан у периоду од годину дана, након чега следи поновна провера свих фактора који су предвиђени Законом и, уколико су испуњени, продужавање сертификата односно издавања ресертификата) су једина гаранција потрошачу да је органски производ произведен по свим критеријумима и стандардима органске пољопривреде. При Министарству пољопривреде, шумарства и водопривреде Р. Србије, регистроване су следеће сертификационе куће, које су овлашћене за издавање сертификата, односно ресертификата за органске производе за 2008. годину¹:

- „SUOLO E SALUTE SERBIAN” д.о.о. Велика Плана;
- “SGS Beograd”, д.о.о. Београд;
- „Evrocert“, д.о.о. Београд;

Током 2007. године, при МПШВ Р. Србије за издавање сертификата, односно ресертификата за органске производе била је регистрована само једна кућа «Organic Control System», Суботица.

Заступљеност органске производње у Републици Србији. У Србији постоје изузетно високи потенцијали за органску производњу, што доказује и чињеница да је чак 5 до 10% земљишта незагађено и спремно за органску производњу (у Италији је нпр. тај проценат знатно нижи: 1,5-1,7%)². И према подацима удружења за органску храну "Терра'с" (<http://www.terras.org.yu>), Србија има највећи потенцијал у Европи за органску производњу, јер је чак до 15% површина запарложено и спремно за органску сертификацију.

¹ <http://www.minpolj.sr.gov.yu/download/ovlascene%20organizacije.pdf>

² Агромрежа, Билтен број 106, 01.07.2008;

<http://www.agromreza.org.yu/files/bilten/Bilten%20106.pdf>

Истовремено, процене су да се органска производња у Србији обавља се на око 18 000 ха, што је свега 0,3% укупне обрадиве површине од 4,2 милиона ха¹. Број произвођача органске хране, такође је веома мали. Према подацима МПШВ Р. Србије, а на основу Извештаја три сертификационе куће овлашћене за издавање сертификата при МПШВ Р. Србије, у Србији је, закључно са 20.10. 2008. године, *регистрован само 41 произвођач у области органске производње*².

Анализа јединствене евиденције Министарства пољопривреде о произвођачима и прерађивачима који су укључени у органску производњу закључно са 20.10.2008. године, даје се у наставку:

- Број произвођача у сектору органске пољопривреде евидентиран до 20. октобра 2008. године већи је за оне произвођаче који до наведеног датума нису извршили ресертификацију, затим за произвођаче који су у почетној фази увођења органске производње, као и за оне произвођаче који добијају сертификат о органској производњи од стране страних сертификационих кућа, које нису регистроване при МПШВ Р. Србије;
- У јединственој евиденцији МПШВ Р. Србије се не налази 12 произвођача за које су пољопривредни инспектори Генералног инспектората у поступку контроле утврдили да не поседују документацију прописану Законом о органској производњи и органским производима и другим прописима, и да се структура биљне производње и структура сточног фонда пријављене Управи за трезор не слажу са утврђеним стањем на терену;
- Од 41 произвођача на листингу МПШВ Р. Србије, њих 28 или 68% укупног броја су индивидуална пољопривредна газдинства; остало су деоничарска друштва, задруге и удружења пољопривредника; ове форме окупљају већи број произвођача (регистрованих пољопривредних газдинстава) органских производа;
- Од 41 произвођача у сектору органске пољопривреде, њих 26 је са подручја АП Војводине или 63% укупног регистрованог броја у Р. Србији;
- Од производа који су заступљени у органској производњи оних произвођача који су регистровани у МПШВ Р. Србије издваја се: поврће, ратарске културе, лековито биље и воће.

¹ Ибидем.

² Јединствена евиденција Министарства о произвођачима, прерађивачима, лицима која су укључена у органску производњу и лицима која обављају унутрашњи, односно спољнотрговински промет, закључно са 20.10.2008.године;
http://www.minpolj.sr.gov.yu/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=112&Itemid=86.

3. SWOT анализа органске производње у Србији

Један од најбољих начина да се реално и мерљиво дефинишу циљеви и правци развоја органске производње у Србији јесте сигурно SWOT матрица, која у садејству бројних садашњих али и антиципираних фактора окружења (дефинисаних као шансе и претње) и фактора, односно ресурса самих произвођача (њихове снаге и слабости у организовању ове производње) – пружа валидну основу за доношење одлуке да ли Србија треба да се оријентише ка органској производњи и који је најбољи начин њеног развоја и афирмације у будућности.

3.1. Шансе окружења и снаге произвођача

Највећи подстицај за развој органске производње у Р. Србији долази од *растуће тражње иностраног тржишта за органским производима*. Иако се проценат укупног земљишта које је у ЕУ, Аустралији, Кини, САД намењен органској пољопривредној производњи континуирано увећава, органска храна заузима још увек мале проценте земљишта, а понуда органске хране на европском и светском тржишту мања је од потражње¹. Учешће органских производа у светским трговинским токовима све је веће, светска продаја производа органске производње годишње се повећава за 15%, а најзначајнија тржишта органске хране су САД, Канада, Европа и Јапан (у Европи највећи потрошачи органске хране су: Немачка, Велика Британија, Италија и Француска)². Растућа инострана тражња, утолико је значајнија и већа шанса за Србију, уколико се има у виду и да цене органских производа вишеструко премашују цене пољопривредних производа који су хемијски третирани (производи добијени органском производњом имају за 30 до 50% вишу цену у односу на конвенционалне производе)³.

Још једна шанса окружења, сада домаћег, такође би се требало искористи. У питању су *природни ресурси* (климатски фактори и још увек незагађено земљиште и ваздух у одређеним подручјима земље) – који би се са становишта

¹ У ЕУ (чланство 25 земаља) у 2005. години површине на којима је била организована органска производња чиниле су 3,9 % укупне пољопривредне површине ЕУ 25 (Organic farming in the EU, Eurostat, 80/2007, 12 June 2007). Највећи проценат површина са органском производњом хране, у односу на укупне пољопривредне површине, имају: Аустрија (11,0%), Италија (8,4%), Република Чешка (7,2%) и Грчка (7,2%). Према истом извору, око 1,6% од укупног броја пољопривредних газдинстава у ЕУ, у истој години посматрано, су тзв. органска газдинства, са просечним поседом од 39 ха.

² Агромрежа, Билтен број 106, 01.07.2008;

<http://www.agromreza.org.yu/files/bilten/Bilten%20106.pdf>

³ Ибидем.

одрживог развоја, најцелисходније „искористили“ управо кроз развој органске производње.

Снаге самих пољопривредних произвођача у контексту развоја органске производње углавном су ограничене само на бројност пољопривредних газдинстава, традицију и културу пољопривредне производње и развој науке и нових сазнања о методама органске производње.

3.2. Претње окружења и слабости домаћих произвођача

Претње окружења јесу разнородне и свака може на неки начин у будућем периоду ограничавати развој органске производње у земљи. Основна два фактора домаћег окружења која се могу дефинисати као претње окружења јесу у домену природе (опасности еколошког загађења и нарушавања квалитета животне средине) и економије (мала подршка увођењу органске производње из аграрног буџета Р. Србије, нестимулативна кредитна политика банака). Истовремено, претње „долазе“ и са иностраног тржишта: брзе промене у потрошачким захтевима (све израженији захтеви потрошача у погледу брэнда, ознака квалитета); лобализација трговине прехранбеним производима и све израженија конкуренција на међународним тржиштима.

Слабости домаћих произвођача. Овде су проблеми и ограничења бројни: недовољна знања и информације о методама и сертификацији органске производње (изостаје повезаност науке и праксе); неспремност пољопривредника за прихватање новина и мањак предузетничког духа; одсуство маркетинг оријентације пољопривредних произвођача (мале су активности на развоју брэнда¹, проналаску иностраних тржишта, изостају већа и заједничка учешћа на међународним сајмовима²); недовољна финансијска снага пољопривредника

¹ Позитиван пример је сигурно предузеће „Foodland“, д.о.о. из Београда које је у органској производњи развило марку „terra organica“ и које веома успешно наступа на међународном сајмовима са запаженим извозним резултатима. Органски сок од дивље шумске јагоде овог произвођача награђен је 2008. године на највећој светској конференцији произвођача сокова „World juice innovation“ у Барселони (награда за најбољи нови сок на светском тржишту).

² Учешће на иностраним сајмовима је изузетно важно с обзиром да омогућава домаћим излагачима сазнања о новим трендовима у асортиману производа, новим техникама паковања, извозном маркетингу, безбедности хране, конкуренцији, ценама, квалитету, етикетирању, опреми, као и најновијим трендовима у пољопривредној производњи. Уз подршку МПШВ Р. Србије, Агенције за страна улагања и промоцију извоза Р. Србије, USAID-а и Немачке организација за техничку сарадњу (GTZ), на водећем светском сајму органских производа "Биофах" Нирнберг (Немачка), који се одржавао у периоду од 21. до 24. фебруара 2008. на штанду «Organic Serbia», само **седам произвођача из Србије** - представило је своје производе.

за нова улагања (висока цена добијања сертификата за органску производњу; мале инвестиционе могућности за организовање производње на већим површинама) итд.

4. Циљеви и пројекти развоја органске производње у будућности

И поред свих ресурсних слабости домаћих произвођача, шансе које пружа окружење знатно премашују претње која из њега стижу, чиме се ствара реална и јасна основа да се развој органске производње у Србији може дефинисати као један од циљева будућег развоја примарне пољопривредне производње и прераде. Имајући у виду, да пољопривреду Србије карактерише и ниска примена агротехничких улагања, ниска продуктивност у конвенцијалној пољопривреди и немогућност ценовног конкурисања код већине пољопривредних производа – оријентација ка органској производњи пружа могућност и да се сопствене слабости искористе као шанса или предност.

Реализација *циља „Развој и унапређење органске производње у Р. Србији“*, не само да може имати позитивне ефекте на конкурентност домаћих произвођача, профитабилност и рентабилност уложених средстава приватног сектора, већ ова производња са собом продукује низ позитивних и корисних импликација, пре свега у домену: заштите животне средине и одрживог развоја, затим у домену бржег економског развоја недовољно развијених руралних предела и смањивања разлика између богатих и сиромашних региона, побољшавање имиџа Србије у свету, развој свести о потреби конзумирања здраве хране и сл.

Правци развоја органске производње у Републици Србији. Реализација дефинисаног циља „Развој и унапређење органске производње у Р. Србији“, подразумева низ пројеката и програма, који представљају начин или средство да се дефинисан циљ и оствари. У наставку се набрајају најважнији пројекти (или правци развоја) органске производње у будућности, за чију је реализацију потребна јака сарадња приватног, јавног и државног сектора. Ова сарадња подразумева да пољопривредници и привредници у будућим опредељењима ка органској производњи могу да рачунају на саветодавну, логистичку и финансијску подршку: министарстава (координиране активности Министарства науке, Министарства пољопривреде, Министарства за заштиту животне средине Р. Србије), градских и општинских структура власти, привредних комора, бројних фондова, регионалних агенција за развој, тимова за Локални економски развој (LED) и сл.

Пројекти развоја органске производње у Републици Србији:

4.1. Едукација произвођача и потрошача о органској храни. Ширење идеја и иницијатива из области производње органске хране, како међу пољопривредним произвођачима, тако и међу потрошачима, требало би да буде у делокругу

рада МПШВ Р. Србије, регистрованих сертификационих кућа за органску производњу, удружења за органску храну, као и бројних домаћих и иностраних агенција и фондова за подршку развоју конкурентности, унапређење животне средине и сл. Имајући у виду све слабости домаћих произвођача у овој производњи (пре свега, непостојање интересовања и знања) - нужна је подршка многих институција и тела управо у процесима едукације пољопривредних произвођача о условима, начинима, маркетингу и промоцији органских производа. Видови едукације произвођача поред већ стандардних предавања, курсева, семинара, требало би укључивати и организоване посете сајмовима, посебно водећем светском сајму органских производа "Biofah" Nimbreg (Немачка).

4.2. Финансијска подршка државе (веће субвенције републичког аграрног буџета, већа издвајања из градског, односно општинских буџета) **и банака** (ниже каматне стопе и дужи рокови отплате кредита) **у процесима конверзије конвенционалне на органску производњу**, пре свега, имајући у виду све користи и позитивне импликације које органска производња има са становишта одрживог развоја, руралног развоја и заштите животне средине.

4.3. Финансијска подршка државе и банака у процесима отварања малих погона органске производње. Један од начина функционисања ових малих предузећа може бити и принцип кућних достава тзв. „зелених кутија“, а по угледу на неке европске земље (Аустрија и Чешка). На пример, предузетници могу развијати програме малих индустријских погона, где би се органска пшеница млела у сопственом мини – млину, а затим би се од интегралног брашна пекао хлеб и друго пециво и дневно пласирао на кућне адресе градском становништву. Уз све ово пожељно је користити и савремене информационе технологије којом се оптимизирају транспортни токови испорука тзв. "зелених кутија"¹.

4.4. Подршка државе и сертификационих кућа у процесима сертификације органске производње. С обзиром на високе цене издавања сертификата за органску производњу, као и друге трошкове у организовању ове производње, потребно је од стране јавног и државног сектора, уз подршку одговарајућих сертификационих кућа - иницирати пројекте удруживања пољопривредних произвођача (како би се смањили трошкови сертификације), а уједно мерама аграрне политике и већим издвајањима из градског и/или општинских буџета обезбедити већу финансијску подршку процесима сертификације органске производње.

5. Закључак

Шансе које пружа инострано окружење (већа тражња од понуде органских производа, више цене органских производа у односу на производе конвенционалне пољопривреде) знатно превазилазе све слабости домаћих произвођача

¹ Terra's билтен број 9/2003; <http://www.terras.org.yu/presskutak/newsletter/bilten09.htm>

и претње окружења, чиме се стиче реална и сигурна основа да се органска производња у Србији може дефинисати као један од циљева будућег развоја примарне пољопривредне производње и прераде. Реализација циља дефинисаног у овом раду „Развој и унапређење органске производње у Р. Србији“, подразумева низ пројеката и програма, који представљају начин или средство да се дефинисан циљ и оствари. У раду се набрајају најважнији пројекти (или правци развоја) органске производње у будућности, за чију је реализацију потребна јака сарадња приватног, јавног и државног сектора.

Литература

1. Агромрежа, Билтен број 106, 01.07.2008;
<http://www.agromreza.org.yu/files/bilten/Bilten%20106.pdf>
2. Закон о органској производњи и органским производима ("Сл. Гласник РС", број 62/06).
3. Јединствена евиденција Министарства о произвођачима, прерађивачима, лицима која су укључена у органску производњу и лицима која обављају унутрашњи, односно спољнотрговински промет, закључно са 20.10.2008. године;
http://www.minpolj.sr.gov.yu/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=112&Itemid=86
4. Organic farming in the EU, Eurostat, 80/2007, 12 June 2007
5. Овлашћене организације за издавање сертификата односно ресертификата за 2008. годину;
<http://www.minpolj.sr.gov.yu/download/ovlascene%20organizacije.pdf>
6. Terra's билтен број 9/2003;
<http://www.terras.org.yu/presskutak/newsletter/bilten09.htm>
7. <http://www.foodland.co.yu>

Примљено: 01.10.2008.

Одобрено: 05.12.2008.

UDC: 631.147(497.11)

**ORGANIC PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA:
SITUATION ANALYSIS AND THE WAY OF DEVELOPMENT**

Vesna Paraušić, M.Sc., Vladana Hamović, Ph.D., Drago Cvijanović, Ph.D.
Institute of Agricultural Economics, Belgrade

Summary

Serbia has a huge potential for organic production (pure agriculture area, climate factors, numerous of private holdings), but in the same time there are an extremely small number of organic farm with export program. One of the ways for achieve competitive advantage in the whole agricultural sector – is organic production. Future orientation this agriculture sector implied strong and systematic support public and official sector, with the larger entrepreneurship programs and initiatives in the private sector.

Key words: organic production, certified organic farmland, development projects of organic agriculture;

Author's address:

Mr Vesna Paraušić
Institut za ekonomiku poljoprivrede
11060 Belgrade, Volgina 15
Phone/Fax: +381(0)11 2972858
E-mail: office@mail.iep.bg.ac.yu
<http://www.iep.bg.ac.yu>

ИНВЕСТИЦИЈЕ КАО ФАКТОР ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА ОПШТИНЕ ПАНЧЕВО¹

Ј. Субић², Б. Михаиловић², Зорица Васиљевић³

Резиме. Србија се налази у централној фази транзиције, која би требало да представља радикални заокрет и праву прекретницу у будућем развоју домаће економије и њених актера. Развој тржишне економије може се убрзати приливом средстава кроз инвестиције у нова предузећа, докапитализацијом постојећих предузећа и консолидацијом финансијског система. У процесу придруживања Европској унији (ЕУ), очекује се доношење бројних реформских прописа, а за инвеститоре највећи значај имају закони у области земљишта и изградње, затим регулатива индустријских и технолошких паркова, као и уредбе у области пољопривреде и руралног развоја.

Величина тржишта, макроекономска стабилност, трошкови пословања, људски ресурси, географски положај и инвестициона инфраструктура представљају најважније међу бројним факторима који општину Панчево чине једном од веома атрактивних локација за пословање у овом делу Југоисточне Европе. Такође, општина Панчево свим инвеститорима нуди релативно добар потенцијал продаје за већи број индустријских и пољопривредних производа, како на светском, тако и на домаћем тржишту, који произилази из бесцаринског приступа тржиштима ЕУ, САД, Русије и Југоисточне Европе, од скоро милијарду људи.

¹ Рад је део истраживања на пројекту 149007 Министарства науке Р. Србије под називом „Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључења Републике Србије у Европску унију“.

² Др Јонел Субић, научни сарадник, мр Бранко Михаиловић, истраживач сарадник, Институт за економику пољопривреде, 11060 Београд, Волгина 15, Република Србија, тел: +381 (0)11 297 2854, e-mail: jonel_s@mail.iep.gb.ac.yu, e-mail: office@mail.iep.gb.ac.yu.

³ Др Зорица Васиљевић, редовни професор, Пољопривредни факултет, 11080 Земун-Београд, Немањина 6, Република Србија, тел: 381 (0)11 261 5315, e-mail: vazor@agrifaculty.bg.ac.yu.

У првом делу рада, дат је приказ досадашњих инвестиционих улагања како на регионалном, тако и на националном нивоу. Сходно томе, истраживањем је обухваћен вишегодишњи инвестициони тренд у привреди општине Панчево и карактеристике процеса инвестирања у привреди на територији Јужно-банатског округа, АП Војводине, као и Републике Србије у целини.

У другом делу рада, дат је шири преглед инвестиција као фактора развоја пољопривреде у општини Панчево, Јужно-банатском округу, АП Војводини и Републици Србији у целини.

Кључне речи: инвестиције, развој, пољопривреда, општина Панчево

Увод

На садашњем степену економског развоја, многа предузећа у Србији имају неповољне пословне перформансе које се манифестују кроз опадање тржишног учешћа и рентабилитета, повећање задужености, неадекватно инвестирање и повећан обим диверсификованих пословних подухвата на рачун примарног посла. Иако је установљен растући тренд инвестирања, макроекономски показатељи инвестиционих кретања у Србији показују висок ризик улагања у домаћа предузећа, који онемогућава динамичније инвестирање. Смањењем ризика повећала би се атрактивност улагања, што је стимуланс за домаће и стране инвеститоре који вреднују различите комбинације ризика и приноса.

Пословни амбијент у општини Панчево и Р. Србији у целини знатно је унапређен захваљујући усвајању великог броја правних прописа од 2001. године до данас. Основни циљеви законодавних реформи, који се одвијају у складу са регулативама ЕУ, усмерени су ка једноставности пословања и сигурности улагања.

Трошкови пословања у Републици Србији су релативно повољни у поређењу са другим државама у региону, што представља резултат:¹

- **ниских пореских стопа**, као што су порез на добит од 10%, порез на додату вредност у износу од 8 или 18% и порез на зараде на нивоу од 12%;
- **бројних подстицаја за улагање**, у које спадају државне субвенције за директне инвестиције између 2.000 и 10.000 евра по новом радном месту, затим ослобађење од плаћања пореза на добит у периоду од 10 година за

¹ www.siepa.sr.gov.yu

велика улагања, као и изузеће од плаћања пореза на зараде и доприносе за социјално осигурање за раднике млађе од 30 и старије од 45 година;

- **јефтинијих комуналних производа и услуга**, попут електричне енергије, гаса, воде;
- **квалитета и цене радне снаге** који представљају, по општој оцени инвеститора, један од кључних разлога за улагање у Панчеву и Србији у целини.¹ Такође, као резултат значајних улагања последњих година, општину Панчево данас карактерише модерна саобраћајна и телекомуникациона инфраструктура.²

Посебни подстицаји за улагања на територији општине Панчево регулисани су општинском *Одлуком о мерилима за утврђивање накнаде за уређивање грађевинског земљишта*, којом је предвиђено да инвеститори објеката за обављање свих производних делатности могу остварити и погодности према броју запослених радника на неодређено време, и то:

- на сваких 20 радника умањење за 10%, а уколико се плаћање накнаде врши на рате, умањење се остварује на сваких 30 радника;
- ако се делатност обавља применом савремених технологија које запошљавају мали број радника, инвеститор остварује умањење за 10% на сваких 10, а уколико се плаћање накнаде врши на рате, умањење се остварује на сваких 15 радника.³

1. Општа обележја досадашњих инвестиционих улагања

Инвестициона кретања у периоду 2001-2005. година указују на јаку корелацију политичког кредибилитета земље и ризика улагања. Наиме, после првог квартала у 2003. години долази до неповољног заокрета у приливима капитала који не повећавају дуг (СДИ⁴ и званична помоћ) и нето задуживања у ино-

¹ Људски ресурси у нашој земљи издвајају се по: високој продуктивности рада која, у оквиру индустрије, расте у просеку за 11% годишње; одличном техничком образовању, при чему 1/3 од око 14.000 дипломираних студената сваке године долази са факултета природних наука; знатно нижим трошковима рада који износе мање од 1/2 издатака за зараде у новим чланицама Европске уније из Источне Европе.

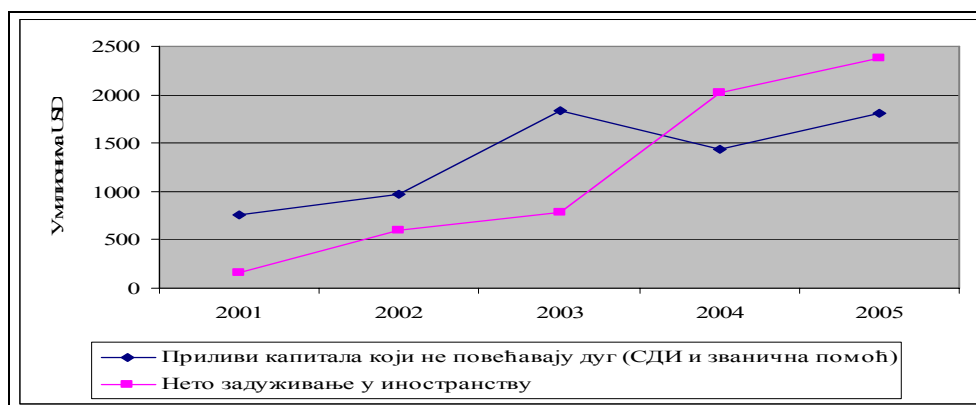
² Релативно брз и једноставан приступ међународном аутопуту Е75 и међународном аеродрому "Никола Тесла"; развијене Интернет везе великих брзина до 5 Mb/s; велика понуда пословног простора итд.

³ <http://www.rpkpancevo.com/akti/w/pancevo.htm>

⁴ Стране директне инвестиције (*директне инвестиције* су инвестиције у изградњу нових капацитета у производном сектору, у сектору истраживања и развоја, као и сектору услуга које могу бити предмет међународне трговине).

странству (Графикон 1.). У наредних година дана нето задуживање у иностранству порасло је са 780 мил. USD на 2.020 мил. USD, а СДИ и званична помоћ опали су са 1.836 мил. USD на 1.411 мил. USD. Касније, током 2004. и 2005. године успостављен је растући тренд СДИ, али далеко мањег интензитета у поређењу са растом у периоду 2002-2003. година. Ради добијања што реалније слике о досадашњим инвестиционим активностима на подручју општине Панчево, у табелама и графиконима који следе је дат приказ улагања како на регионалном, тако и на националном нивоу. Сходно томе, истраживањем је обухваћен вишегодишњи инвестициони тренд у привреди општине Панчево и карактеристике процеса инвестирања у привреди на територији Јужно-банатског округа, АП Војводине, као и Р. Србије у целини.

Графикон 1. Кретање СДИ и нето задуживања у иностранству

Извор: Ђуричин, Д. (2006): Транзиција, стабилизација, одрживи развој: перспектива Србије. Саветовање- Копаоник.

Посматрајући период 1995-2005. година, може се констатовати да општину Панчево карактерише слаба и недовољна инвестициона активност. Укупно остварене инвестиције на нивоу општине Панчево су у 2005. години преполовљене према оствареној вредности у претходној години. Наиме, оне су у 2005. години износиле 829 мил. динара, према 1.648 мил. динара остварених инвестиција у 2004. години (Табела 1.).

Укупно остварене инвестиције Општине у 2005. години обухватају 29,74% од остварених инвестиција на нивоу Јужно-банатског округа, односно једва 2,79% од укупно остварених инвестиција на нивоу АП Војводине, или свега 0,51% од нивоа Р. Србије у целини.

Табела 1. Просторна дистрибуција укупно остварених инвестиција*
(у хиљ. динара)

Године	Јединица мере	Територија			
		Република Србија**	АП Војводина	Јужно-банатски округ	Панчево
1995	динар	3.572.344,00	870.224,00	130.812,00	26.031,00
	%	100,00	24,36	3,66	0,73
1996	динар	6.479.321,00	1.717.629,00	244.022,00	57.796,00
	%	100,00	26,51	3,77	0,89
1997	динар	9.953.940,00	2.342.596,00	216.392,00	99.599,00
	%	100,00	23,53	2,17	1,00
1998	динар	13.380.221,00	2.741.601,00	330.037,00	156.891,00
	%	100,00	20,49	2,47	1,17
1999	динар	17.488.422,00	3.510.114,00	359.778,00	170.837,00
	%	100,00	20,07	2,06	0,98
2000	динар	39.874.609,00	8.508.582,00	896.500,00	411.405,00
	%	100,00	21,34	2,25	1,03
2001	динар	55.188.399,00	13.348.396,00	1.443.724,00	587.617,00
	%	100,00	24,19	2,62	1,06
2002	динар	102.860.663,00	23.302.691,00	2.790.929,00	1.811.203,00
	%	100,00	22,65	2,71	1,76
2003	динар	115.662.223,00	25.685.814,00	2.948.352,00	1.165.885,00
	%	100,00	22,21	2,55	1,01
2004	динар	152.929.464,00	29.484.398,00	2.990.414,00	1.648.291,00
	%	100,00	19,28	1,96	1,08
2005	динар	163.549.507,00	29.773.399,00	2.787.840,00	829.239,00
	%	100,00	18,20	1,70	0,51

* Инвестиције у основна средства друштвеног сектора (који обухвата и задружни, мешовити и државни облик својине) у текућим ценама.

** Нису обухваћени подаци за Косово и Метохију.

Извор: Инвестиције Републике Србије, 1995-2005., РЗС, Београд, 1997-2007.

На основу вишегодишњих кретања укупно остварених инвестиција у релативним вредностима, могу се исказати просечне годишње стопе раста за одабране територије. У том контексту, дошло се до просечне годишње стопе раста учешћа укупно остварених инвестиција на подручју општине Панчево (-3,21%), Јужно-банатског округа (-6,73%) и АП Војводине (-2,62%) у укупно оствареним инвестицијама Р. Србије у целини. У свим случајевима су остварене негативне годишње стопе раста, док је највећа вредност евидентирана за АП Војводину (забележен је пад посматраног показатеља са 24,36% у 1995. години, на 18,20% у 2005. години, односно за 6,16%).

2. Инвестиције као фактор развоја пољопривреде

У процесу реформи и припремања Републике Србије за приступање Европској унији, реализација циљева националног програма за економски опоравак и веће респектовање постулата тржишне економије јесу, у великој мери, условљени остваривањем вишег степена ефективности и рентабилности производње и производних фактора.

Имајући у виду процес проширења ЕУ и перспективе које из тога произилазе за Србију, евидентно је да ће у будућем развоју наших пољопривредних газдинстава инвестициона активност заузимати круцијално место. Инвестиције имају одлучујућу улогу у реализовању циљева и приоритета аграрног и руралног развоја, пре свега као покретачки инструмент квантитативног и квалитативног раста укупних аграрних производних фактора и производње, али и стварања услова за бољи живот на селу.

У овој етапи, раст инвестиција у пољопривреди представља услов њене техничке и технолошке модернизације, а у крајњој линији и један од услова економске стабилности читаве националне привреде. Без адекватног обима и осмишљене структуре инвестиционих улагања не може се обезбедити раст основних и трајних обртних средстава, повећање броја радних места, подизање учинка оруђа за рад, боља продуктивност рада, разноликост производње и сл., на било ком регионалном аграрном и руралном нивоу, па ни на националном.¹

Међу активностима које се одвијају у руралним подручјима, значајно место припада производњи добара неопходних за људску исхрану, те за потребе текстилне, прехранбене и других индустрија. Ове активности су директно везане за економску функцију пољопривреде, утичу на раст конкурентности и значајно доприносе одрживом развоју.

Општина Панчево, по свом географском положају, рељефу у коме преовлађују равничарски терени, расположивим природним ресурсима, као и створеним привредним потенцијалима представља интересантно подручје за пословне активности домаћим и страним инвеститорима.

Подручје општине Панчево има традиционално развијено ратарство, има услове за гајење свих врста житарица (пшенице, кукуруза, јечма ...), индустријског биља (шећерне репе, сунцокрета, соје ...), као и сточног крмног биља (детелине, луцерке, кукуруза за крму ...). Последњих година, нарочито је запажено повећано интересовање за гајење поврћа у заштићеном простору (у

¹ Субић Ј. (2007): *Место Јужног Баната у пољопривреди Србије и Црне Горе на путу ка европској интеграцији*. Монографија. Институт за економику пољопривреде, Београд.

пластеницима и стакленицима), затим за обновом традиције бављења сточарством, као и за унапређењем воћарско-виноградарске производње.

2.1. Остварене инвестиције у пољопривреди

Уз ресурсе са којима обилује Јужно-банатски округ, пољопривреда као важна грана материјалне производње има стратегијски значај за снабдевање града Панчева прехрамбеним производима. Општина Панчево, као административно-економски центар Округа, такође располаже са значајним земљишним потенцијалом од око 63.322 ha пољопривредног земљишта, што чини 83,90% укупне општинске територије. У оквиру пољопривредног земљишта обрадиве површине износе 60.187 ha (оранице и баште су заступљене на површини од 58.981 ha), док необрадиве површине обухватају 3.135 ha. У структури ораничних површина, жита учествују са 64,96%; индустријско биље са 20,65%; повртно биље са 9,53% и крмно биље са 3,73%.

Поред горе наведеног, подручје општине Панчево располаже значајним капацитетима у примарној сточарској производњи: 6.562 грла говеда (11 говеда на 100 ha обрадиве површине), 53.533 свиња (91 свиња на 100 ha ораничне површине), 2.524 оваца (4 оваца на 100 ha пољопривредне површине), односно 199.350 комада живине.¹

Остварене инвестиције у пољопривреди на подручју општине Панчево, у периоду 1995-2005. године, имале су учешће у укупно оствареним инвестицијама у пољопривреди Републике Србије у интервалу од 0,26% до 3,09%. Највећи пад овог показатеља је евидентиран 2005. у односу на 2004. годину (са 2,55% на 0,76% односно за 1,79%), док је његов највећи раст забележен 2002. у односу на 2001. годину (са 1,78% на 3,04% односно за 1,26%) (Табела 2.).

У случају Јужно-банатског округа, такође су присутне осцилације и то у форми нешто израженијих промена које се крећу у интервалу од 3,09% до 6,95%. Највећи пад учешћа остварених инвестиција у пољопривреди Јужно-банатског округа у укупно оствареним инвестицијама у пољопривреди Републике Србије забележен је 2000. у односу на 1999. годину (са 5,50% на 3,34% односно за 2,16%), док је највећи раст забележен 1999. у односу на 1998. годину (са 3,09% на 5,50% односно за 2,41%).

¹ Општине у Србији 2006, РС РЗС, Београд, 2007.

Табела 2. Просторна дистрибуција остварених инвестиција*
у пољопривреди и рибарству**

- у хиљ. динара-

Године	Јединица мере	Територија			
		Република Србија***	АП Војводина	Јужно-банатски округ	Панчево
1995	динар	200.019,00	99.748,00	7.971,00	1.161,00
	%	100,00	49,87	3,99	0,58
1996	динар	330.407,00	172.712,00	12.476,00	851,00
	%	100,00	52,27	3,78	0,26
1997	динар	459.784,00	227.429,00	23.077,00	6.894,00
	%	100,00	49,46	5,02	1,50
1998	динар	620.534,00	376.979,00	19.172,00	4.308,00
	%	100,00	60,75	3,09	0,69
1999	динар	738.513,00	415.377,00	40.616,00	2.282,00
	%	100,00	56,25	5,50	0,31
2000	динар	1.896.896,00	1.101.763,00	63.299,00	21.593,00
	%	100,00	58,08	3,34	1,14
2001	динар	3.146.845,00	2.148.162,00	150.195,00	56.140,00
	%	100,00	68,26	4,77	1,78
2002	динар	4.947.895,00	3.265.274,00	343.938,00	150.189,00
	%	100,00	65,99	6,95	3,04
2003	динар	3.260.612,00	2.040.895,00	183.529,00	100.817,00
	%	100,00	62,59	5,63	3,09
2004	динар	3.721.166,00	2.018.812,00	247.598,00	94.906,00
	%	100,00	54,25	6,65	2,55
2005	динар	5.028.799,00	2.150.020,00	185.945,00	38.331,00
	%	100,00	42,75	3,70	0,76

* Инвестиције у основна средства друштвеног сектора (који обухвата и задружни, мешовити и државни облик својине) у текућим ценама.

** Пољопривреда, рибарство, лов, шумарство и водопривреда (новији статистички преглед).

*** Нису обухваћени подаци за Косово и Метохију.

Извор: Инвестиције Републике Србије, 1995-2005., РЗС, Београд, 1997-2007.

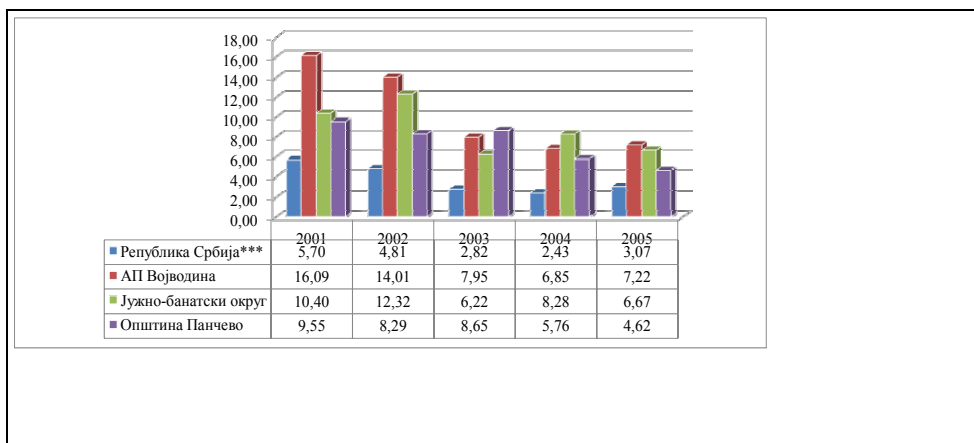
У појединим годинама посматраног периода, учешће остварених инвестиција у пољопривреди АП Војводине у укупно оствареним инвестицијама у пољопривреди Републике Србије прелази 60%. Међутим, овај показатељ исказује видне промене које у овом случају осликавају највеће осцилације чије је кретање од 42,75% до 68,26%. Највећи пад учешћа остварених инвестиција у пољопривреди АП Војводине у укупно оствареним инвестицијама у пољопривреди Р. Србије забележен је 2005. у односу на 2004. годину (са 54,25% на

42,75% односно за 11,5%), док је највећи раст забележен 2001. у односу на 2000. годину (са 58,08% на 68,26% односно за 10,18%).

На основу горе приказаних релативних вредности које се односе на вишегодишња кретања укупно остварених инвестиција у пољопривреди, такође се могу исказати просечне годишње стопе раста за одабране територије. У том контексту, дошло се до просечне годишње стопе раста учешћа укупно остварених инвестиција у пољопривреди на подручју општине Панчево (2,49%), Јужно-банатског округа (-0,68%) и АП Војводине (-1,39%) у укупно оствареним инвестицијама Републике Србије у целини. Анализа је показала да једино општина Панчево бележи позитивну стопу раста (забележен је раст посматраног показатеља са 0,58% у 1995. години, на 0,76% у 2005. години, односно за скромних 0,18%), док су негативне стопе раста остварене у остала два случаја. Сходно томе, може се констатовати да пољопривреда, вреднована са мултифункционалног аспекта, даје завидан допринос одржавању економско-социјалне сигурности грађана у општини Панчево.

Учешће пољопривредних инвестиција у укупно оствареним улагањима на подручју општине Панчево, Јужно-банатског округа, АП Војводине и Републике Србије у целини, приказано је уз помоћ *графикана* који следи.

Графикон 2. Учешће пољопривреде* у укупно оствареним инвестицијама**

* Пољопривреда, рибарство, лов, шумарство и водопривреда (новији статистички преглед).

** Инвестиције у основна средства друштвеног сектора (који обухвата и задружни, мешовити и државни облик својине) у текућим ценама.

*** Нису обухваћени подаци за Косово и Метохију.

Извор: Инвестиције Републике Србије, 2001 -2005., РЗС, Београд, 2003-2007.

Током посматраног периода (2001-2005. година), учешће пољопривредних инвестиција у укупно оствареним инвестицијама општине Панчево опало је са 9,55% на 4,62% (односно за 4,93%). Највећи пад овог показатеља забележен је 2004. у односу на 2003. годину (са 8,65% на 5,76% односно за 2,89%), док је раст забележен једино 2003. у односу на 2002. годину (са 8,29% на 8,65% односно за свега 0,36%).

У Јужно-банатском округу, ово учешће такође манифестује осцилације и то у форми нешто израженијих промена које се крећу у интервалу од 6,22% до 12,32%. Највећи пад учешћа остварених инвестиција у пољопривреди у укупно оствареним инвестицијама Јужно-банатског округа забележен је 2003. у односу на 2002. годину (са 12,32% на 6,22% односно за 6,10%), док је највећи раст забележен 2002. у односу на 2001. годину (са 10,40% на 12,32% односно за 1,92%). Учешће остварених инвестиција у пољопривреди у укупно оствареним инвестицијама АП Војводине, из године у годину бележи константан пад који је најизраженији 2003. у односу на 2002. годину (са 14,01% на 7,95%). Ситуација је готово идентична и у случају Р. Србије у целини, где је учешће пољопривреде у укупно оствареним инвестицијама забележило раст једино 2005. у односу на 2004. годину (са 2,43% на 3,07%).

2.2. Оцена остварених инвестиција у пољопривреди

У циљу давања оцене о оствареним инвестицијама у пољопривреди општине Панчево, коришћени су следећи показатељи:

- остварене инвестиције у пољопривреди по активном пољопривреднику;
- остварене инвестиције у пољопривреди по јединици пољопривредне површине;
- остварене инвестиције у пољопривреди по јединици обрадиве површине;
- остварене инвестиције у пољопривреди по јединици ораничне површине;
- остварене инвестиције по јединици засејане површине.

Ради добијања што реалније оцене остварених инвестиција у пољопривреди на подручју општине Панчево, у *наредној табели* су дати показатељи који се односе како на регионални, тако и на национални ниво (у 2005. години).

Резултати који су приказани у *предходној табели* упућују на констатацију да је у свим посматраним случајевима највећа вредност постигнута код остварених пољопривредних инвестиција по активном пољопривреднику, док је најмања вредност добијена код остварених пољопривредних инвестиција по јединици пољопривредне површине, и то у следећем односу:

Табела 3. Оцена остварених инвестиција* у пољопривреди**

Показатељ	Јединица мере	Територија			
		Република Србија***	АП Војводина	Јужно-банатски округ	Панчево
Остварене инвестиције у пољопривреди по активном пољопривреднику****	динар	9.349,13	26.016,88	14.526,25	42.655,21
Остварене инвестиције у пољопривреди по јединици пољопривредне површине	динар	985,07	1.207,23	544,76	605,33
Остварене инвестиције у пољопривреди по јединици обрадиве површине	динар	1.189,47	1.310,02	596,63	636,87
Остварене инвестиције у пољопривреди по јединици ораничне површине	динар	1.515,43	1.365,59	621,22	649,89

* Инвестиције у основна средства друштвеног сектора (који обухвата и задружни, мешовити и државни облик својине) у текућим ценама.

** Пољопривреда, рибарство, лов, шумарство и водопривреда (новији статистички преглед).

*** Нису обухваћени подаци за Косово и Метохију.

**** У 2002. години.

Извор: Инвестиције Републике Србије, 2001 -2005., РЗС, Београд, 2003-2007.

Општине у Србији 2006, РС РЗС, Београд, 2007.

- Република Србија (9,49:1,00);
- АП Војводина (21,55:1,00);
- Јужно-банатски округ (26,67:1,00);
- Општина Панчево(70,47:1,00).

Сходно одабраним показатељима и добијеним односима инвестиционих улагања у пољопривреди, може се приметити да су највећа инвестициона улагања по активном пољопривреднику у општини Панчево. Ово само потврђује чињеницу да је учешће активног пољопривредног у укупно активном становништву најниже у општини Панчево (5,95%), у односу на остале посматране територијалне јединице (Јужно-банатски округ–13,42%; АП Војводина–

13,75% и Р. Србија–15,57%). Поред тога, ово може бити и показатељ да пољопривреда општине Панчево има мању зависност од људских ресурса, односно да поседује бољу техничку опремљености и да је на вишем нивоу технолошког развоја у односу на друге посматране територијалне јединице.

Закључак

У процесу придруживања Европској унији, многа предузећа у Србији и даље имају неповољне пословне перформансе: опадање тржишног учешћа и рентабилитета; повећање задужености; неадекватно инвестирање и повећан обим диверсификованих пословних подухвата на рачун примарног посла. Сходно томе, улагања у домаћа предузећа имају висок ризик који онемогућава већи доток страног капитала, а самим тим и динамичније инвестирање. Његовим смањењем, повећала би се атрактивност улагања, што би у знатној мери привукло домаће и стране инвеститоре који вреднују различите комбинације ризика и приноса.

Сумарно гледано, у посматраном вишегодишњем периоду (1995-2005. година), територију општине Панчево, као и читав Јужно-банатски округ, карактеришу неповољна економска кретања, оличена slabим и недовољним инвестиционим активностима, пре свега, због хроничног недостатка финансијских средстава неопходних за финансирање потребних инвестиција. Оваква тенденција, међутим, није карактеристична само за општину Панчево и Јужно-банатски округ, већ и за целокупну српску привреду и друштво, а што је последица познате економске и политичке ситуације кроз коју је Република Србија прошла у последњих 15-ак година.

Будући да је земља дуго времена била у економској блокади, није било ни кредитних средстава из спољних извора, нити других извора финансирања, осим извесних средстава намењених за социјалну и, донекле, економску помоћ. У таквој ситуацији су једва одвојена или прикупљена средства привредних субјеката или локалне самоуправе, морала бити намењена за инвестициона улагања у одржавање функционисања производње или услужних делатности на постојећем нивоу (тамо где се и то могло). Међутим, многи привредни субјекти су у овом периоду, због недостатка средстава или тржишта, обуставили своју активност или се угасили.

У наредном периоду, треба указати на могућности и потребе усмеравања новчаних токова за инвестирање, не само у пољопривреду, већ у све оне привредне гране које могу бити од великог значаја за економски раст на подручју општине Панчево. Ово је још један апел на све структуре које имају могућности и легитимитет да пруже неопходну материјалну подршку (подстицаји,

субвенције, кредитне олакшице и др.) како би се употпунила палета улагања, сходно компаративним предностима територије.

Литература

1. Андрић Ј., Зорица Васиљевић, Зорица Ј. Средојевић (2005): Инвестиције – основе планирања и анализе, Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет, Београд – Земун.
2. Ђуричин, Д. (2006): Транзиција, стабилизација, одрживи развој: перспектива Србије. Саветовање- Копаоник.
3. Инвестиције Републике Србије, 1995-2005., РЗС, Београд, 1997-2007.
4. Општине у Србији 2006, РС РЗС, Београд, 2007.
5. Субић Ј. (2007): Место Јужног Баната у пољопривреди Србије и Црне Горе на путу ка европској интеграцији. Монографија. Институт за економику пољопривреде, Београд.
6. Цвијановић Драго, Хамовић Владана, Поповић Весна, Субић Јонел, Катић Бранко, Параушић Весна (2007): Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у АП Војводини“, Институт за економику пољопривреде, Београд.
7. <http://www.rpkpancevo.com/akti/w/pancevo.htm>
8. www.siepa.sr.gov.yu
9. www.sopancevo.org.yu

Примљено: 17.11.2008.

Одобрено: 05.12.2008.

UDC: 330.322:631.153

**INVESTMENTS AS AN ECONOMIC DEVELOPMENT FACTOR
IN MUNICIPALITY OF PANČEVO**

Jonel Subić¹, Branko Mihailović¹, Zorica Vasiljević²

¹ Institute of Agricultural Economics, Belgrade

² Faculty of Agriculture, Belgrade

Abstract

Serbia is in the central phase of transition, which should represent a radical turnover as well as real turning point in future development of domestic economy as well as economic actors. In the process of EU accession, it is expected putting into force numerous reform legislation, and for investors the most important are laws concerning land and construction, regulations in the area of industrial and technological parks, as well as agricultural and rural development.

Size of market, macroeconomic stability, operating costs, human resources, geographic position and investment infrastructure represent the most important factors among which makes municipality of Pančevo as a very attractive location for business in this part of Southeast Europe. Besides, municipality of Pančevo offers to all investors relatively good selling potential for great number of industrial and agricultural products, both at the world and domestic market, which comes from duty-free approach toward the markets of EU, USA, Russia and Southeast Europe, of almost one billion people.

In the first part of the paper it is given an analysis of the recent investments both on regional and national level. In accordance with that, the research included long-term investment trend in economy of Pančevo municipality as well as characteristics of investment processes in economy of South-Banat Region, AP Vojvodina as well as Republic of Serbia.

In the second part of the paper, it is given a wider review of investments as a factor of agricultural development in municipality of Pančevo, South-Banat Region, AP Vojvodina as well as entire Republic of Serbia.

Key words: investments, development, agriculture, municipality of Pančevo.

Author's Address:

Dr Jonel Subić
Institut za ekonomiku poljoprivrede
Volgina 15, 11060 Beograd, Republika Srbija
Tel: +381 11 2972 854
E-mail: jonel_s@mail.iep.gb.ac.yu

УТВРЂИВАЊЕ ГОРЊЕ ГРАНИЦЕ ИНВЕСТИРАЊА У ПОДИЗАЊЕ ЗАСАДА ВИШЊЕ

Д. Милић¹, Зорица Средојевић², М. Јелочник³

Резиме. Инвестирање у подизање засада вишње повлачи бројне ризике. Да би се избегао, или у извесној мери ублажио финансијски ризик, потребно је да се пре заснивања засада уради добра процена новчаних улагања по појединим годинама узгоја, као и очекиваних приноса током планираног периода експлоатације засада. На бази поуздане процене, може да се добије одговор на питање: Који је највећи износ новчаних средстава који може да се уложи у подизање засада вишње, чијом експлоатацијом током његовог животног века, као средства биолошког карактера, може да се постигне позитиван финансијски ефекат? Утврђивањем приносне вредности за засад на површини од 20 ha, у овом раду је учињен покушај одређивања горње границе улагања новчаних средстава у подизање засада, као један од начина процене и избегавања финансијског ризика.

Кључне речи: засад вишње, инвестициона улагања, приносна вредност

Увод

Вишња је воћна врста скромних захтева у погледу еколошких услова. Међутим, производња вишње у Европи, па и у свету је доста дефицитарна. У поређењу са осталим воћним врстама, вишњу одликује: једноставност у погледу примењене агротехнике (минимална резидба у роду), отпорност према проузроковачима болести и штеточинама, рано пристизање плодова, успешно гајење у брдско-планинском подручју и на већој надморској висини, добра реализација и висока технолошка вредност плодова (Милић и сарадници, 2006.). Вема је погодна за прерађивачку индустрију, а нарочито за производњу сокова. Плодови вишње су ситни, осетљиви на транспорт и чување, али веома велике и

¹ Др Душан Милић, ред. проф., Пољопривредни факултет, Нови Сад

² Др Зорица Средојевић, ванред. проф., Пољопривредни факултет, Београд

³ Марко Јелочник, дипл. инж. пољ., Институт за економику пољопривреде, Београд

вишеструке технолошке вредности. Представљају драгоцену техничку сировину, јер се и поред осетљивости, подложности кварењу, могу масовно користити за конзервацију и различите начине прераде. Посебно је потребно споменути хранљиво - дијетску, профилактичку и терапеутску вредност вишње. Плодови вишње су богати хранљивим материјама, као што су: шећери - глукоза, фруктоза, сахароза, органске киселине, целулоза, пектини, антоцијани, витамини, минералне материје, ензими и сл.

Захваљујући великој коњукутури вишње на европском тржишту, наша земља је од 1970. године утростручила ову производњу, што нас је тада сврстало у ред земаља са највећом производњом вишње по глави становника (Пејкић и сарадници, 1997.). Ниво интензитета и степен економске ефикасности производње вишње резултат су дејства природних, производно-техничких и економских услова. У току доношења одлуке о инвестирању у подизање засада вишње, потенцијални инвеститор треба да поседује основне информације, на основу којих доноси одлуку о инвестирању.

Извор података и метод рада

Основни циљ истраживања представља утврђивање приносне вредности засада вишње на површини од 20 хектара. Утврђени су трошкови припреме земљишта, садње, неге и одржавања засада у првој, другој и трећој години, као и трошкови подизања ограда. На основу новчаних примања и издавања током планираног периода експлоатације засада вишње, утврђена је приносна вредност, као показатељ горње границе улагања новчаних средстава у ову инвестицију.

Као основни извор података коришћене су калкулације, технолошке карте и бизнис план газдинства које се налази на територији општине Шабац. Такође, коришћени су искуствени подаци из домаће и стране литературе. Истраживање је вршено на сачињеном инвестиционом моделу за животни век засада вишње. Због ограниченог простора, поједини калкулативни поступци, уз примену сложеног каматног рачуна су изостављени, а коначни резултати показатеља економске анализе дати су табеларно у коначном износу.

Резултати истраживања

Инвестициони улагања у подизање засада. Као и остали вишегодишњи засади, и вишња се одликује високим инвестиционим улагањима. Период узгоја вишње у просеку траје три до четири године, тј. све до момента док се у овој производњи не оствари добит већа од годишњих трошкова неге и одржавања засада. Висока улагања по јединици површине своју оправданост налазе

у прилично дугом и профитабилном периоду пуне родности, који може да траје и преко 25 година.

Заснивање воћњака је сложен, одговоран и стручан посао. Поред решавања бројних организационо - технолошких проблема око подизања засада, потребно је обавити и друге различите послове, који значајно могу да утичу на успех у редовној производњи воћа. Организационо - технички послови при заснивању воћњака се могу груписати на: припрему земљишта за садњу; садњу и негу засада до момента плодношења.

На одабраној локацији за подизање засада потребно је благовремено извршити бројне операције, које се односе на припрему земљишта, а то су: нивелисање и равнање терена; уништавање вишегодишњи корова (хербицидима, или механизовано); мелиоративно ђубрење са органским и минералним ђубривима; калцификацију и ацидификацију земљишта; риголовање или дубоку обраду земљишта; дезинфекцију, дезинсекцију и дератизацију земљишта, као и површинску припрему земљишта, и др. Свака од наведених радних операција представља посебну целину и изводи се временски раније у односу на садњу. За њихово извођење се користе машине великог капацитета.

Садња воћа обухвата већи број различитих послова, што значајно зависи од врсте воћа и система узгоја. Најважније радне операције при садњи воћа су: одређивање и обележавање садних места; копање рупа, јамића, канала и бразди; избор и припрема садница; садња; подизање наслона или других потпора, и др. С обзиром на ограничено оптимално време за садњу и сложеност посла, код подизања већих плантажа је неопходно урадити и усвојити оперативни план организације извођења целокупног радног процеса. Растојање између воћака треба да осигура равномеран развој крошње. Мало међуредно растојање узрокује погоршање квалитета плодова, док се са превеликим растојањем снижавају приноси. Размак између воћака је условљен воћном врстом, подлогом, узгојним обликом, експозицијом, плодношћу земљишта и начином бербе.

У циљу боље припреме засада за добијање планираног обима квалитетног приноса, изводе се послови неге и одржавања засада током периода његовог узгоја, као на пример: одржавање растреситости и влажности земљишта, допунско ђубрење и прихрањивање, заштита од болести, штеточина и корова и др.

Да би се утврдила економска оправданост инвестирања у подизање (узгој) засада вишње, претходно је потребно да се утврди сума свих потребних инвестиционих улагања током узгојног периода. Износе новчаних издавања насталих у различитим годинама током узгојног периода треба увећати за одређени износ камате и превести на исти обрачунски моменат. Уколико се ула-

гања обрачунавају на крају периода узгоја (подизања) засада уз примену сложеног каматног рачуна, укупан износ се добија према формули:

$$A_0 = (a_0 \cdot r^m + a_1 \cdot r^{m-1} + a_2 \cdot r^{m-2} + \dots + a_{m-1} \cdot r + a_m) - (b_{m-1} \cdot r + b_m)$$

- a_0 – улагања која се чине једном у току подизања (узгоја) засада вишње (на пример трошкови припреме земљишта, садње, постављања наслона, оградe, и сл.);
- a_1, a_2, \dots, a_m – новчана издавања за негу и одржавање засада током узгојног периода ($k = 1, 2, 3, \dots, m$);
- i – калкулативна каматна стопа;
- r – каматни фактор ($r = 1+i$);
- m – период узгоја (подизања) засада;
- b – новчана примања од приноса, тј. “малог рода“ током узгојног периода.

Табела 1. Инвестициона улагања потребна за подизање засада вишње на 20 ha*
Table 1 Needed investments for cherry plantation on 20 ha

Показатељ	Године узгоја засада				Укупно (дин)
	0.	1.	2.	3.	
Трошкови материјала	6.012.200	610.800	600.000	760.000	7.983.000
Услуге	616.000	172.400	175.000	156.800	1.120.200
Рад радника	488.400	172.000	232.000	152.000	1.044.400
Укупна улагања	7.116.600	955.200	1.007.000	1.068.800	10.147.600
Вредност “малог рода“	-	-	630.000	840.000	1.470.000
Коригована улагања	7.116.600	955.200	377.000	228.800	8.677.600
Есконтни фактор	$1,08^3$	$1,08^2$	$1,08^1$	1,000	-
Улагања на почетку периода експлоат. засада	8.966.916	1.117.584	407.160	228.800	10.720.460

*Износи обрачунати у периоду када је 1ЕУР=78 динара

У овом случају, при каматној стопи од 8%, и уз примену сложеног каматног рачуна, укупан износ инвестиционог улагања у засад вишње на крају трогодишњег узгојног периода, или на почетку периода експлоатације, обрачунат је у износу од 10.720.460 динара (Табела 1.).

Да би утврдили да ли је ово улагање економски прихватљиво са аспекта инвеститора, потребно је да се утврди највећи износ финансијских средстава

који може да се инвестира у овакву инвестицију. Ту горњу границу инвестирања, управо, представља приносна вредност засада.

Приносна вредност засада као горња граница инвестирања. Поред процене економске ефективности инвестиција, приносна вредност има велику примену при проценама вредности различитих дугогодишњих засада у пракси. Она представља основу за процену засада приликом њихове куповине, при њиховом узимању или давању у закуп, при разним видовима оштећења засада, при изградњи привредних објеката и слично. Поступак њеног утврђивања може се вршити на више начина у пракси. Који ће се начин утврђивања приносне вредности применити, зависи од више фактора, и то од: дужине периода експлоатације засада, могућности одређивања дужине трајања појединих периода родности, могућности процењивања приноса по појединим годинама експлоатације засада, као и сврхе процењивања у пракси (Средојевић, 1996., 1998., 2005.). Овде су дате две варијанте утврђивања приносне вредности засада и на основу ње вршене оцене економске оправданости инвестиционих улагања у засад вишње.

I варијанта. Израчунавање приносне вредности (P_0) на основу просечних вишкова новчаних примања над издавањима у појединим годинама током периода експлоатације засада:

$$P_0 = \sum_{k=1}^n \frac{b_k - a_k}{r^k} + \frac{B_n}{r^n}$$

b_k – новчана примања у k -тој години (реализације приноса);

a_k – новчана издавања за негу и одржавање засада у k -тој години;

n – период експлоатације засада ($k = 1 \dots n$ година);

r – каматни фактор;

B_n – крајња (ликвидациона) вредност засада.

Према томе, приносна вредност засада представља разлику између суме дисконтованих новчаних примања и суме дисконтованих новчаних издавања, обрачунатих на исти обрачунски моменат. Односно, то је сума чистих годишњих користи сведених на заједнички иманитељ, то јест на исти обрачунски момент.

Уз претпоставку да ће крајња вредност бити занемарена, због међусобног пребијања вредности дрвне масе и трошкова сече и крчења, у даљем поступку обрачуната је приносна вредност засада вишње. На основу планираних годишњих новчаних примања и издавања, и уз примену одговарајућег дисконтног фактора, у Табели 2. је израчуната вредност анализираних засада у износу од 56.781.520 динара.

С обзиром да приносна вредност даје одговор нас питање: Који је то највећи износ новчаних средстава који се може уложити у неку инвестицију, па да она под датим условима и начинима финансирања буде економски прихватљива?, на основу утврђене вредности може се закључити да је подизање анализираног засада економски оправдана инвестиција. Као горња граница инвестирања, приносна вредност у износу од 56.781.520 динара, је далеко већа од планираних инвестиционих улагања у износу од 10.720.460 динара.

Табела 2. Приносна вредност засада вишње на површини од 20 ha (динара)
Table 2. Yield value of cherry plantation on 20 ha (in dinars)

Године животног века засада	Новчани ток вишкова примања над издавањима	$1/1,08^n$	Садашња вредност новчаног тока
4.	3.867.500	0,9259	3.580.918
5.	4.550.000	0,8573	3.900.715
6.	4.823.000	0,7938	3.828.497
7.	5.596.500	0,7350	4.113.428
8.	5.915.000	0,6806	4.025.749
9.	5.915.000	0,6302	3.727.633
10.	6.370.000	0,5835	3.716.895
11.	6.370.000	0,5403	3.441.711
12.	6.324.500	0,5002	3.163.515
13.	6.188.000	0,4632	2.866.282
14.	6.097.000	0,4289	2.615.003
15.	5.869.500	0,3971	2.330.778
16.	5.733.000	0,3677	2.108.024
17.	6.006.000	0,3405	2.045.043
18.	5.915.000	0,3152	1.864.408
19.	5.869.500	0,2919	1.713.307
20.	5.687.500	0,2703	1.537.331
21.	5.596.500	0,2502	1.400.244
22.	5.460.000	0,2317	1.265.082
23.	5.232.500	0,2145	1.122.371
24.	4.914.000	0,1986	975.920
25.	4.368.000	0,1839	803.275
26.	3.731.000	0,1703	635.389
Приносна вредност (P_0):			56.781.520

II варијанта. Израчунавање приносне вредности на основу просечних вишкова новчаних примања над издавањима у појединим периодима током експлоатације засада (Средојевић, 1996., 1998., 2004.):

$$P_0 = P_1 + P_2 + P_3$$

P_1 – период растуће родности;

P_2 – период пуне родности;

P_3 – период опадајуће родности.

За анализирани засад вишње је планирано да период растуће родности траје 4 године, пуне 14, а опадајуће 5 година. Процењене су просечне чисте годишње користи за поједине периоде, уз примену одговарајућег обрасца, при каматној стопи од 8%, обрачуната је приносна вредност за поједине периоде, а затим за цео животни век засада вишње.

$$P_1 = 4709300 \cdot \frac{1,08^4 - 1}{1,08^4 \cdot (1,08 - 1)} = 15597717 \text{ динара}$$

$$P_2 = (5989800 \cdot \frac{1,08^4 - 1}{1,08^4 \cdot (1,08 - 1)}) \cdot \frac{1}{1,08^4} = 36297727 \text{ динара}$$

$$P_3 = (4741100 \cdot \frac{1,085 - 1}{1,08^5 \cdot (1,08 - 1)}) \cdot \frac{1}{1,08^{18}} = 4738754 \text{ динара}$$

$$P_0 = 15597717 + 36297727 + 4738754 = 56634198 \text{ динара}$$

Као што се из наведених износа види, приносна вредност је већ у периоду растуће родности засада за износ од 15.597.717 динара већа од планираних инвестиционих улагања. То значи да се планирано инвестирање финансијских средстава у подизање засада вишње у износу 10.720.460 динара може вратити још током прве четири године периода његове експлоатације.

При наведеним начинима израчунавања приносне вредности присутна су одступања у крајњем износу. Реалнију приносну вредност приказује прва варијанта. Израчунавање по другој варијанти је доста бржи и лакши поступак, док први начин захтева већу прецизност.

Закључак

Узгој (подизање) засада вишње представља инвестицију са високим улагањима, а повраћај средстава се остварује током низа година. Грешке учињене у узгојном периоду, касније се тешко отклањају и повлаче већи финансијски ризик. Зато је неопходно пре заснивања засада, да се уз дате производно - економске услове, утврди највећи износ финансијских средстава, који се може инвестирати у засад, а да он буде економски оправдан. То се постиже утврђивањем приносне вредности (P_0), и она представља горњу границу

инвестиционих улагања (A_0), економски прихвљиву за инвеститора. С обзиром да је за анализиране засаде вишње испуњен услов да је $P_0 > A_0$, инвестирање у подизање засада вишње је економски оправдано.

Литература

1. Андрић Ј., Васиљевић Зорица, Средојевић Зорица, (2005.): Инвестиције - основе планирања анализе, Пољопривредни факултет, Београд.
2. Гвозденовић Д., (1980.): Трешња и вишња, Нолит, Београд.
3. Милић Д., и сарадници, (2006.): Инвестицијска вредност засада вишње, Зборник радова I Међународног симпозијума пољопривреде, Опатија.
4. Милић Д., Средојевић Зорица, (2004.): Организација и економика пословања, Пољопривредни факултет, Нови Сад и Пољопривредни факултет, Земун.
5. Милић Д., Ђошевић Д., Булатовић Мирјана, (1999.): Економски аспекти производње вишње, Летопис научних радова, бр. 1-2, Пољопривредни факултет, Нови Сад.
6. Милић Д., Радојевић В., (2003.): Производно-економска и употребна вредност воћа и грожђа, Аутори, Нови Сад.
7. Средојевић Зорица, (1996.): Специфичности и начини процене вишегодишњих засада у зависности од њихових производних карактеристика и сврхе процењивања, Магистарска теза, Пољопривредни факултет, Земун.
8. Средојевић Зорица (1998.): Процена вредности вишегодишњих засада, ДАЕЈ и Економски институт Београд.

Примљено: 03.11.2008.

Одобрено: 05.12.2008.

UDC: 634.233:631.164.24

DETERMINATION OF UPPER LIMIT FOR INVESTMENT IN CHERRY PLANTATION ESTABLISHMENT

Dušan Milić¹, Ph.D., Zorica Sredojević², Ph.D., Marko Jeločnik³, B.Sc.,

¹ Faculty of agriculture, Novi Sad

² Faculty of agriculture, Zemun

³ Institute of agricultural economics Beograd

Abstract

Investing in establishment of cherry plantation has many risks. To avoid that, or in some extent diminish the financial risk, prior to plantation it is necessary to correctly estimate the financial investments for certain growth years, as well as, expected yields during planned period of plantation exploitation. Based on reliable estimation it can be answered the following question: Which is the largest amount of financial assets, which could be invested in cherry plantation, whose exploitation during its life, as means with biological characteristics, can give positive financial effect? By determination of yield value for plantation on area of 20 hectares, this paper work is trying to determine upper limit of financial assets invested in plantation, as one way for estimation and avoidance of financial risk.

Key words: cherry plantation establishment, investments, yield value

Author's Address:

Dr Dušan Milić
Poljoprivredni fakultet
Novi Sad
Republika Srbija
dusan.milic@yahoo.com

ПОЛИТИКА МУЛТИНАЦИОНАЛНИХ КОМПАНИЈА У ПРОИЗВОДЊИ ГЕНЕТСКИ МОДИФИКОВАНИХ БИЉНИХ КУЛТУРА

Татјана Папић¹, К. Ловре²

Резиме. Усвајање Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине (ТРИПС) који обавезује чланице Светске трговинске организације (СТО) на патентирање биотехнолошких проналазака (производа и процеса) и биљних варијетета и по први пут предвиђа правна средства за заштиту интелектуалне својине подстакло је улагања приватног сектора у пољопривредну биотехнологију. Као последица пет транснационалних корпорација одређују правац биотехнолошких истраживања јер поседују 71% биотехнолошких патената. Укупни приходи Monsanto-а, најважније пољопривредне биотехнолошке компаније, у десетогодишњем периоду износе 48.7 милијарди US\$. У раду се закључује да су економски мотиви и настојање за монополском позицијом основни генератори дифузије генетски модификоване (ГМ) хране.

Кључне речи: ТРИПС, патентирање, Monsanto, укупни приходи, ГМ храна

Увод

Прва ГМ биљка, парадајз Flavr Savr, је одобрена за комерцијални узгој 1994. године, али се ове културе гаје на значајним површинама тек од 1996. године. Укупне површине под ГМ културама у свету, у протеклих дванаест година износе око 690 милиона хектара (Табела 1). Прошлогодишњих 114.3 милиона хектара чини увећање за око 67 пута у односу на почетних 1.7 милиона хектара 1996. године и показује да Генска револуција несумњиво представља најбрже усвојену биљну технологију у модерној историји људског рода.

¹ Др Татјана Папић, Министарство економије и регионалног развоја, Београд, traric2001@yahoo.com.

² Др Ковиљко Ловре ред. проф., Департман за аграрну економију и агробизнис, Економски факултет, Суботица, klovre@eccf.su.ac.yu.

Табела 1. Укупне површине под ГМ културама у свету
Table 1. Global Area of Biotech Crops
(милион-million)

Година	Хектари
1996	1,70
1997	11.0
1998	27,8
1999	39.9
2000	44.2
2001	52.6
2002	58.7
2003	67.7
2004	81.0
2005	90.0
2006	102.0
2007	114.3

Извор: James, С., 2007

Иако дифузија ГМО делује импресивно веома је неравномерна јер само осам земаља (САД, Аргентина, Бразил, Канада, Кина, Парагвај, Индија, Јужноафричка Република), четири културе (соја, кукуруз, памук, уљана репица) и две особине (толерантност на хербициде, отпорност на инсекте) учествују са 99% у укупним површинама под биотехнолошким биљним културама. Премда се и данас око 50% од укупних површина под ГМО налази у САД-у, а 89% од свих површина на америчком континенту, примећује се тенденција ширења подручја под трансгеним биљкама. Уочљива је експанзија узгоја у Индији, Кини и Јужноафричкој Републици. Соја је од почетка водећа ГМ култура (51% површина), а толерантност на хербициде најважнија модификована особина (63%).

Патентирање

Улагања приватног сектора у биљна истраживања 60-их, 70-их и 80-их година прошлог века, посебно у земљама у развоју којима је недостајао ефикасан механизам заштите интелектуалне својине, била су мала. Тадашњи продукти истраживања били су јавна добра са нетакмичарским и неискључивим карактером која доносе добит друштву независно од прихода ствараоца. Приватне компаније нису биле заинтересоване за инвестирање јер нису могле присвојити сву добит (Ruttan, W. V., 2001). Први стимуланс

улагањима приватног сектора у пољопривредна истраживања дале су САД и друге индустријске земље одобравањем патентирања вештачки конструисаних гена и ГМ биљака. Национална заштита појачана је 1995. године усвајањем ТРИПС-а, на Уругвајској рунди преговора, који обавезује чланице СТО на патентирање биотехнолошких проналазака (производа и процеса) и биљних варијетета и по први пут предвиђа правна средства за заштиту интелектуалне својине.

У 2004. години у власништву компанија у различитим државама света налазило се 7.368 биотехнолошких патената, у власништву универзитета и непрофитних организација 2.765, а у државном свега 789 (USDA, 2004). САД са 62% патената у власништву компанија, 85% у власништву универзитета и непрофитних организација и 53% у државном власништву су светски лидер у броју биотехнолошких патената. Десет компанија контролише 44% патената, а највеће учешће у укупном броју патената, 9.1% остварила је компанија Monsanto (Папић, Т., 2008). Узимајући у обзир само пољопривредне биотехнолошке патенте, пет транснационалних корпорација: DuPont, Syngenta, Aventis (сада Bayer CropScience), Monsanto и Dow поседују 71% патената (ЕТС, 2001). Пољопривредни патенти су широког спектра те онемогућавају скоро сва истраживања у одређеној области. Куповином компаније Agracetus која је поседовала патент EP 301749, US 015580 за соју ГМ методом трансфера гена, Monsanto је постао власник скоро целокупне трансгене соје. Monsanto је патентирао у потпуности ГМ памук (EP270355 i US 5, 159, 135), а постоји и захтев за издавање патента за соју са побољшаним приносом. Овај патент, одобрен у Аустралији, обухвата и одређене гене или сегменте дезоксирибо-нуклеинске киселине (ДНК) из дивље соје (*Glycine sp.*), те компанија има ексклузивно право не само над било којом сојом која садржи гене за принос, већ и над дивљим сродницима соје, посебно PI407305 из јужне Кине. Иста компанија је власник гена уљане репице резистентног на хербицид глифосат. PGS компанија, сада у власништву Bayer CropScience поседује патент над свим ГМ биљкама које садрже инсектицидни Vt токсин (US 5, 460, 963, Vt4 и Vt18 или US 5, 633, 446). Креатори Златног пиринча дали су ексклузивну лиценцу за комерцијалну употребу ове технологије Zeneca компанији. Крајем 2000. године удруживањем агрохемијских сектора AstraZeneca и Norvartis створена је компанија Syngenta која је сада власник ове лиценце. Највеће корпорације су власници и Терминатор патената. Syngenta поседује осам, Delta i Pine Land три, BASF и Monsanto по један. Syngenta има и три патената, а DuPont један за варијанту Терминатор технологије, Traitor (Paul, H., Steinbrecher, R, Kuyek, D. и сар., 2003).

Пример доминације мултинационалне компаније Monsanto

Монсанто је креирао скоро све до сада пласиране биљне културе толерантне на хербициде глифосате, трговачке марке Roundup Ready, као и већину Bt усева (New Leaf, Bollgard, Yieldgard), док је Aventis заслужан за пласман већине глуфосинат толерантних усева, познатих као Liberti Link (ознаку регистровао Hoechst Shering AgrEvo GmbH).

На основу прегледа глобалних површина са уграђеним Монсанто особинама у периоду од 1996-2005. године (Таб. 2 и 3) и њихове компарације са укупним светским површинама уочљива је доминација ове компаније у производњи најважнијих ГМ култура.

У 2005. години Монсанто особине учествовале су у укупним површинама под кукурузом са 99%, сојом 87%, памуком 66%, уљаном репицом 58%. Исте године компанија је први пут комерцијално произвела кукуруз са уграђена три различита гена на површини од 0.5 милиона хектара (2.4% површина), док су површине под кукурузом са две модификоване особине увећане са 0.04 милиона хектара (0.5%) у 2000. години на 5.5 милиона хектара (26%). Учешће памука са две модификоване особине увећано је са занемарљивих 3% 1997. године на 49% 2005. године (Папић, Т., 2008).

Табела 2. Глобалне ГМ површине са Monsanto особинама (1996-2005), по усевима

Table 2: Global Biotech Area with Monsanto traits (1996-2005), by crops (милиона хектара) (million ha)

Усев	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Соја	0.5	3.4	13.2	21.7	24.8	31.2	35.2	38	43.6	47.6
Кукуруз	0.0	0.9	5.0	7.2	7.2	8.5	11.7	14.4	18.8	21
1 особина	0.0	0.9	5.0	7.2	7.16	8.0	10.8	12.3	15.2	15
2 особине	0.0	0.0	0.0	0.0	0.04	0.5	0.9	2.1	3.6	5.5
3 особине	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.5
памук	0.7	1.2	2.0	3.5	4.1	5.7	5.3	5.3	6.1	6.5
1 особина	0.7	1.16	1.7	2.5	2.5	3.5	3.3	3.1	3.1	3.3
2 особине	0.0	0.04	0.3	1.0	1.6	2.2	2.0	2.2	3.0	3.2
Уљана репица	0.0	0.2	1.1	2.1	2.0	2.0	2.0	2.5	2.5	2.6
Тотал	2.3	5.7	21.3	34.5	38.1	47.4	54.2	60.2	71.0	77.7

Извор: Папић Т., 2008

Табела 3. Глобалне ГМ површине са Monsanto особинама
(1996-2005), по усевима

Table 3: Global Biotech Area with Monsanto traits (1996-2005), by crops
(%)

Биљна култура	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Соја	100	67	91	99	96	94	96	92	90	87
Кукуруз	0.0	28	60	65	70	87	94	93	97	99
Памук	87	86	80	94	77	84	78	74	68	66
Уљана репица	0.0	17	46	62	71	74	67	69	58	58

Извор: Папић, Т., 2008

У 2005. години Monsanto је остварио укупан приход од 6.3 милијарде US\$, што представља 10% укупних прихода светске биотехнолошке индустрије (Табела 4). Једнако учешће у укупним приходима ове индустрије компанија је остварила и у 2003. и 2004. години, а нешто веће у 2001. (15%) и 2002. години (12%). Акумулативна вредност укупних прихода компаније у десетогодишњем периоду (1996-2005) износи 48.7 милијарди US\$.

Табела 4. Укупни приходи Monsanto-а (2000-2005, фискалне године)

Табле 4: Monsanto's total income (2000-2005, fiscal year.)

(милијарди US\$-\$ billion)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Укупан приход (милијарде US\$)	5.5	5.4	4.9	4.9	5.4	6.3
Семе кукуруза и особине	----	---	---	0.9	1.1	1.5
Семе соје и особине	---	---	---	0.6	0.7	0.9
Семе поврћа и особине	---	---	---	-----	---	0.2
Друга семена и особине	---	---	----	0.4	0.5	0.6
ТОТАЛ семена и особина	1.6	1.7	1.6	1.9	2.3	3.2
RoundUp и други глифосат хербициди	2.6	2.4	2.1	1.8	2.0	2.1
Остали производи за повећање продуктивности	1.3	1.3	1.3	1.2	1.1	1.0
ТОТАЛ производа за повећање продуктивности	3.9	3.7	3.4	3.0	3.1	3.1

Извор: www.monsanto.com

Ставка укупних прихода односи се на приходе остварене продајом семена, особина и производа за повећање продуктивности. Под семенима и особинама подразумевају се семена и особине које је развила и комерцијализовала ова компанија а које продаје самостално (брендирано семе) или продајом лиценци другим компанијама. Производи за повећање продуктивности су примарно средства за заштиту биља. У посматраном периоду (2000-2005) највећи укупан приход у којем су са 51% учествовали семена и особине, а са 49% производи за повећање продуктивности остварен је 2005. године. Ова година је уједно и година равномерног учешћа две ставке. Осталих година производи за повећање продуктивности учествовали су више у укупним приходима, с тим што се њихово учешће постепено смањивало: 70% 2000, 68% 2001. и 2002., 61% 2003, 57% 2002. и 51% 2001. године. Највећи приходи остварени су продајом кукуруза (семена и особина) и хербицида из реда глифосата, пре свега Roundup Ready. У укупним приходима, у посматраном периоду глифосати су учествовали са 33-47%, а кукуруз са 18-24% (Папић, Т., 2008).

Завршни коментар

Приватни сектор одређује правац биотехношких истраживања, захваљујући патентирању, уступцима јавног сектора и великим улагањима. Пољопривредне биотехнолошке компаније штите своју позицију уговорним везивањем фармера којим их обавезују на годишњу куповину семена, односно којим им забрањују чување семена, као и судским поступцима са кршиоцима уговора. Највећи произвођачи ГМ биљака су уједно и произвођачи хербицида и они пласирају на тржиште биљке модификоване тако да буду отпорне на њихове хербициде. Комерцијално се не производе ГМ културе од посебне важности за сиромашне, пшеница и пиринач, те се може закључити да су економски мотиви и настојање за монополском позицијом основни генератори дифузије ГМ хране.

Литература

1. ETC (2001): Globalization Inc., Communique No 71, July/August 2001: John Mandelej. Crops and Robbers. ActionAid. www.etcgroup.org.
2. James, C. (2007): *Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops*, Ithaca, New York.
3. <http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/37/executivesummary/default.html>.

4. Papić, T (2008): Ekonomske i etičke implikacije difuzije genetski modifikovane hrane. Doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
5. Paul, H., Steinbrecher, R, Kuyek, D. i sar. (2003): Hungry Corporation, Transnational Biotech Companies Colonise the Food Chain, Zed Books, London & New York.
6. Ruttan, W.V. (2001): *Technology, growth and development: an induced innovation perspective.*, Oxford University Press, New York.
7. USDA (2004): ERS/USDA Data: Agricultural Biotechnology Intellectual Property. <http://www.ers.usda.gov/data/AgBiotechIP/>.
8. FAO (2004): The State of Food and Agriculture 2003-2004, Rome

Примљено: 30.10.2008.

Одобрено: 05.12.2008.

UDC: 631.528.6

**MULTINATIONAL COMPANIES' POLICIES
ON GENETICALLY MODIFIED CROPS**

Tatjana Papić¹, Ph.D., Koviljko Lovre², Ph.D.

¹ Министарство економије и регионалног развоја, Београд,

² Департман за аграрну економију и агробизнис,
Економски факултет, Суботица,

Abstract

The Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) obligated all onWorld Trade Organization (WTO) members to protect patents of biotech discoveries (products and processes) and plant varieties and for the first time assumes legal measures in protection of intellectual property giving strong stimulus to private sector investments into the biotechnology. The result: five TNCs are in possession of 71% agricultural biotechnological patents worldwide and determinates direction of biotechnology research. Monsanto, the most important agro-biotech company, gained in the ten years period 48.7 bilions \$. It is decided that economic motives and intention for monopoly position present basic difussion generators of genetically modified (GM) food.

Key words: TRIPS, patents, Monsanto, GM food, total income.

Author' address

Dr Tatjana Papić
Kestenova 4
11000 Beograd
Republika Srbija
tpapic2001@yahoo.com.

ПОСЛОВНИ ПЛАН КАО УПРАВЉАЧКИ ИНСТРУМЕНТ РАЗВОЈА АГРОБИЗНИСА

В. Илић¹

Резиме. У овом раду су назначени разлози за реафирмацију планирања као управљачког инструмента у развоју агробизниса. Посебно су апострофирани предвиђање, планирање и методологија планирања као професионална питања. Одговори на ова питања садрже се у примени научних сазнања и савремених управљачких вештина.

Кључне речи: агробизнис, предвиђање, планирање, методологија, анализа, методе, биланс.

Уместо увода

Прошлост и будућност су сестре. Сутра не може бити као данас. Хоризонт будућности је непрозиран. Она је неизвесна и изазовна за предвиђање. Посебно су непрозирне магле глобализма. Црни лабуд је слетео на Волстрит. Белодано је показао да тржиште није онипотентно и панацеа за све бољке савременог човека. Тржиште ипак не може све. На развој агробизниса утиче широка гама фактора: од падања кише до идеологије. Због тога је спонтаност и залагање за искључиво тржишну арбитражу у развоју агробизниса неодрживо. Реалнији приступ садржи се у комбинацији уважавања тржишног деловања и планског усмеравања. План не сме бити списак побожних жеља. Он није рецидив октроисаног друштва. Због тога је нужно искључити централно-планску претенциозност, ортодоксију и волунтаристички приступ. План се мора заснивати на непрекидном истраживању, научним и теоријским парадигмама и ригорозној планској процедури. У овом раду ћемо назначити одговоре на нека важна питања у области планирања развоја агробизниса: Шта је предвиђање? Шта је планирање? Шта је методологија планирања?

¹ Др Вукашин Илић, доцент, Факултет за менаџмент, Ваљево

Шта је предвиђање?

Предвиђање је истраживање будућности ради долажења до поузданих сазнања о утицају будућних токова догађаја на пословање. Оно претходи планирању. Из њега резултира тзв. економски хоризонт планирања. То су важна сазнања о будућим шансама и опасностима, као и о могућностима да се оне искористе или избегну. Предвиђањем се стиче могућност за реалније планирање, односно избегавање или минимизирање изненађења. У зависности од усмерености и подручја постоје следеће врсте предвиђања:

- Тржишна,
- Технолошка
- Макроекономска
- Коњуктурна
- Демографска
- Социолошка.

За процес планирања веома је важна тзв. предвиђена поузданост (енгл. predicted reliability). Она је унапред одређена (задата поузданост) и може послужити као основа за планирање и прорачуне. Треба да буде врло прецизно одређена.

Теоријски приступ је у основи предвиђања. Полазна претпоставка је уочавање непроменљивих појава и њиховог окружења.

У дугорочним прогнозама више је заступљен теоријски ракурс анализе. Краткорочне прогнозе се базирају на запажању окружења. Предвиђања се класификују у три групе:

- Предвиђања последице догађаја
- Предвиђања времена догађаја
- Предвиђања временских серија.

На поузданост предвиђања у знатној мери утиче количина прикупљених података, њихова учесталост, начин њихове трансформације у информације, које служе као основа за предвиђање. У пракси су развијене бројне методе, приступи и технике предвиђања. Данас су на диспозицији и бројни софтверски алати .

Грубо, методе предвиђања се могу груписати:

- **Метод екстраполације трендова** (будући догађаји се предвиђају на бази посматрања трендова развоја из прошлости),
- **Метод процене експерата** (већи број стручњака даје одговоре на одређена питања, затим се они анализирају и усклађују. Користе се

интервјуи, комисијске и појединачне процене и Делфи метода),

- **Методе симулације** (базирају се на моделима у којима се изменом одређених променљивих симулира будућност).

Критеријуми за избор методе предвиђања су следећи: карактеристика објекта посматрања; временски хоризонт посматрања; сложеност промена релевантних варијабли.

Шта је планирање?

Појам *планирање* изведен је из латинске речи *planus*. Она значи површина стана, односно прављење нацрта и скице за поједине грађевинске објекте. Овај појам асоцира и на одређена *формализована документа*. Планирањем се одређује *шта, када и како урадити одређене послове*.

Планирање је активност, у савременим условима, менаџмент процес који се може разумети као:

- размишљање о жељеној будућности,
- контрола будућности схваћена као активност за њено остварење,
- процес доношења одлука,
- формализована процедура која резултира у интегралном систему одлука и рационалности, аналитичности и систематичности самог процеса одлучивања.

Планирање се може дефинисати на различите начине. У економској литератури појам планирања изражава:

- активност усмерену ка рационалној употреби расположивих ресурса,
- предвиђање будућих догађаја,
- смањивање степена ризика, губитка времена и средстава, у циљу прилагођавања тржишним, техничко-технолошким, организационим и финансијским условима пословања,
- прилагођавање конкретних активности условима из окружења.

Речју, планирање је у суштини *процес избора циљева и дефинисање начина њиховог остваривања*.

У литератури и емпирији, уобичајена је подела на:

- стратегијско (планирање мисије, тј. разлога постојања предузећа и визије, тј. начина за остварење мисије предузећа) и
- оперативно (дефинише циљеве односно начине њиховог остваривања одлукама о смеру пословања).

Резултати оперативног планирања су једнократне и сталне одлуке. Главни типови одлука за једнократну употребу јесу: бизнис план, програм и пројекат.

Пословно планирање је битан саставни део процеса пословног одлучивања и управљања. Отуда је у функцији менаџмента, односно процеса спровођења одлука.

У суштинском, садржајном смислу, процес планирања подразумева: анализу циљева; анализу проблема; анализу могућности; прогнозу; вредновање; одлуку; реализацију; контролу.

Циљеви су, у суштини, будуће намере планера и представљају детаљну разраду његове мисије, сврхе постојања, оснивања. Они су основни критеријуми и стандарди контроле ефикасности пословања или битисања.

Операционализацијом циљева настају задаци. Задатак представља остварење пословне активности у дискретном (одређеном, конкретном) временском интервалу. Задаци у суштини разрађују циљеве и пружају одговоре на питања – шта, ко, када, где, како треба урадити. Одређује се и временски распоред операционализације. То је термински план .

Анализа проблема је фаза процеса планирања у којој се утврђује, структура и формулише проблем. Шта је проблем? Он је, у суштини, одступање садашњег од жељеног будућег стања. Поуздано се утврђује контролом резултата.

Анализа могућности је креативни део процеса планирања. У разматрању могућности испољавају се следећа правила:

- могућности се међусобно искључују. То значи да се избором само једне могућности решава проблем;
- подручје могућности је исцрпљено. Могућност је целовита;
- захтев да алтернативе буду оствариве у тренутку њиховог спровођења;
- врши се избор могућности које унапред не превазилазе средства прорачуна.

Прогнозе представљају расположиво знање о будућности, односно пружају одговор на питање шта ће се догодити, а планирањем одређујемо шта треба урадити да би се то догодило.

Вредновање могућности је фаза планирања која следи после анализе циља, обликовања могућности и прогноза ендогених (унутрашњих) и егзогених (спољашњих) променљивих (варијабли). У суштини, вредновање могућности означава придруживање вредности могућностима и рангирање на бази приоритета. У поступку вредновања могућности, најчешће се у пракси примењују следеће методе:

- Scoring модели и
- анализе користи вредности.

Одлука је у суштини избор једне између више различитих могућности. Одлучивању претходи активност планирања, а одлучивање у ширем смислу значи и обавезу остваривања планираног.

Реализација је функција извођења. Постоји висок степен корелације између функције планирања, управљања и реализације (функције извођења).

Контрола је поступак откривања и анализе одступања и узрока одступања између планираног и оствареног. Контрола се спроводи као:

- контрола резултата, после завршеног планског периода;
- контрола остваривања плана, у току планског периода;
- контрола одступања између планских и стварних претпоставки (премиса) у планском периоду;
- контрола понашања сарадника и тимова;
- контрола поступака.

Шта је методологија планирања?

Методологија планирања подразумева документа која су неопходна (необходна) за ефикасно планирање, извештавање и анализу. Имају облик посебних табела. Оне омогућавају стандардну припрему, обраду и приказ свих параметара у фазама планирања и извештавања. Данас се користе софтверски алати опште или посебне намене.

Постоје бројне технике планирања. Уобичајене су следеће: буџетирање; распоређивање; анализа тренда; линеарно програмирање.

Буџет је нумерички план алокације ресурса за одређене активности. За приходе, трошкове, велика капитална улагања припремају се посебни буџети. У практичном планирању користи се и буџет за дневне, недељне, месечне активности који садржи радно време запослених, капацитет искоришћености, јединице производа.

Буџетом се омогућава финансијска дисциплина и увид у структуру пословања.

Шта подразумева обухват радног времена?

Подразумева следеће:

- опис активности које треба завршити,
- редослед,
- задужења за сваку појединачну активност и
- време завршетка активности.

У пракси се најчешће примењује **Гантов дијаграм**. То је табеларни графикон, са временским периодом (на апсциси) и активностима за које је потребно направити распоред (на ординати).

Гантограм показује стварни и планирани учинак (оутпут) у одређеном временском периоду. Визуелно показује упоредни преглед планираног и реалног времена извршења задатака. Гантограм омогућава да се једноставно и лако уоче потребне операције ради успешног завршетка посла.

Load графикони су модификовани Гантови дијаграми са распоредом капацитета целокупних одељења (организационих делова) или специфичних ресурса. Уместо листе активности, на ординати, приказана су целокупна одељења (специфични ресурси). То омогућава планирање и контролу искоришћености капацитета. Ови дијаграми дају распоред капацитета по радним областима.

Перт мрежна анализа користи се у планирању великих пројеката који захтевају координацију мноштва активности.

ПЕРТ мрежа описује секвенце активности ради завршетка пројекта, као и време и трошкове, везане за сваку појединачну активност.

Конструисање ПЕРТ мреже подразумева знање о:

- догађајима,
- активностима,
- изгубљеном времену,
- критичном путу.

Догађаји су крајње тачке које изражавају комплетирање главних активности.

Активности су време (средства), неопходне да се постигне напредак од једног до другог догађаја.

Изгубљено време представља време кашњења које може да изазове појединачна активност, а да при томе не касни цео пројекат.

Критични пут је најдужа секвенца, или она секвенца на коју се утроши највише времена догађаја и активности у ПЕРТ мрежи.

Анализу преломне тачке примењује се као техника алокације ресурса и указује на однос између трошкова, прихода и профита.

За утврђивање преломне тачке, потребно је знати:

- продајну цену (с_q),
- просечан пропорционални варијабилни трошак (v_t) и
- укупне фиксне трошкове (F_T).
- **Линеарно програмирање** је математичка метода. Њом се решава проблем расподеле (алокације) средстава. Може се користити у условима:
- алтернативног начина комбиновања средстава и
- линеарног односа између варијабли.

У савремене технике планирања убрајају се:

- управљање пројектом и
- планирање сценарија.

Ове технике карактерише флексибилност.

Пројекат је истовремени скуп активности. Има дефинитивну почетну и завршну временску тачку.

Управљање пројектом има задатак обављања пројектних активности на време, у оквирима буџета и у складу са спецификацијама.

Процес пројектног планирања обухвата:

- дефинисање пројектних циљева,
- идентификовање активности,
- постављање ресурса,
- давање временске процене активности,
- одредивање завршног датума,
- упоређивање са циљевима,
- одређивање додатне потребе за ресурсима.

Сценарио представља конзистентан поглед у будућност. Његовом применом смањује се неизвесност, јер се врши симулација могућих ситуација у будућности. Захтева од актера оригиналан начин објашњења суштине пословног окружења. Користи се у предвиђању очекиваних догађаја.

Пословно планирање се може односити на целину или делове пословног субјекта.

Класификација пословних планова може се вршити по различитим критеријумима.

План новчаних токова (Cash flow план). Врста је финансијског плана који садржи све очекиване приливе новчаних средстава и све очекиване одливе у одређеном периоду (месец, недеља, дан). Његова сврха јесте сагледавање и благовремено *обезбеђивање ликвидности*.

Планирани биланс стања (Planned balance sheet). Синтетички план који показује очекивану структуру средстава и извора средстава на почетку и на крају планског периода. Он показује промене које се очекују у *квалитативном смислу*.

Планирани биланс успеха (Planned income statement). Пројекција планираних прихода, трошкова и профита за одређени период, утврђена на основу појединачних планова.

План контроле квалитета (Quality control plan). То је документ који дефинише основне активности и ресурсе неопходне за контролисање квалитета у току израде неког производа или процеса пружања услуга.

Планирање каријере (Career planning). Процес је анализирања професионалне ситуације и развоја појединца. Идентификује личне циљеве каријере и развијање планова и средстава за постизање тих циљева.

Планирање људских потенцијала (Human resource planning). Процес је којим се организационе стратегије, пословни планови и циљеви претварају у процене потребне количине и квалитета људи за њихово успешно спровођење, постизање жељене организационе успешности и развоја.

Планирање производа (Product planning) је процес. Манифестује се у идентификацији могућности креирања новог производа и дефинисању портфолија потенцијалних пројеката. Следи алокација ресурса и план времена за сваки пројекат.

Планирање пројекта (Project planning). Примарна је фаза процеса управљања пројектом. У њој се дефинише начин тока реализације пројекта. Задатак је планирати одвијање појединих активности у пројекту, појединих фаза рада и пројекта у целини. Тиме се обухвата целокупна реализација пројекта.

Планирање трошкова пројекта (Project cost planning) је процена трошкова појединих активности у пројекту. Она подразумева дефинисање трошкова појединих делова пројекта или фаза рада и дефинисање трошкова пројекта у целини.

Планирање ресурса (Resource planning). Интегрални је процес планирања:

- материјала потребног за реализацију пројекта,
- радне снаге,

- потребне опреме.

Планови пријема (Acceptance plans). Прописују комбинације узорака на основу којих се доноси одлука о пријему робе (материјала, полуфабриката, делова опреме итд.).

Планирање времена реализације пројекта (Project term). Дефинисање редоследа активности у пројекту, процена времена за обављање појединих активности и прорачун времена завршетка целокупног пројекта.

Уместо закључка

Економска стварност и историја потврђују да спонтани развој агробизниса није могућ ни у савременим условима. Остала су нерешена бројна питања његовог развоја, а све је више нових ограничења. Питање глади на глобалном нивоу није решено, а у све драматичнијем облику постављају се питања енергетске зависности ефикасности аграрне производње као најзначајнијег сегмента агробизниса. Још у драматичнијем облику испољава се питање водног потенцијала као фактора у минимуму будуће аграрне производње. Због тога је неопходна реafirмација планског усмеравања развоја агробизниса. Она не значи укидање нити занемаривање тржишних законитости. Предвиђање у савременим условима није древни Питин занат и загладаност у стаклену куглу. Планирање се не сме поједноставити и циљеве развоја свести на побољне жеље. Планирање се базира на знању и савременим управљачким вештинама. Покушали смо у овом раду да се подсетимо на строге и професионалне ригоре методологије планирања.

Литература

1. Анђић, Р. (2005) Могућности пословног планирања, Београд, Ауторско издање
2. Samuel. Y. M. (1995): Proect management John Wily Sons, New York
3. Porter, M. (1985): Competitive Advantage, Free Press, New York
4. Милосављевић, М. (2002): Савремени стратегијски менаџмент, Београд, Институт економских наука

Примљено: 14.10.2008.

Одобрено: 05.12.2008.

UDC: 631.153

**BUSINESS PLAN AS A MANAGING INSTRUMENT
OF AGRIBUSINESS DEVELOPMENT**

Vukašin Ilić, Ph.D.
Megatrend University, Belgrade

Summary

In this work are pointed out the reasons for reaffirmations of planning as instrument of management in developing of agribusiness. Especially are apostrophized foreseeing, planning and methodology of planning as professional questions. The answers of these questions are present in use of scientific knowledge modern management skills.

Key words: agro business, foreseeing, planning, methodology, analysis, methods.

Author's Address:

Dr Vukašin Ilić
Pop Lukina 26
Fakultet za menadžment
14000 Valjevo
wuky@ptt.yu, 014/221-539

ТРЖИШТЕ И АКТИВНА МАКРОЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА У УСЛОВИМА ТРАНЗИЦИЈЕ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Мирјана Цоцовић-Крстић¹

Резиме: Са радикалним променама транзиције и глобализације израда ефикасног система привређивања мора почивати на тржишно оријентисаној привреди и адекватним мерама економске политике.

Јачање и ширење улоге тржишта и економских законитости постаје потреба, тим пре што је тржиште најбољи валоризатор свих вредности. Међутим, привреда не може да покаже оптималне привредне резултате ако се препусти само тржишту. Њој су потребне одговарајуће мере макроекономске политике у области привредне активности, запослености, стабилности цена, односно инфлације и спољно економских проблема. Економска политика треба да полази од тржишта и његовог деловања, с тим да коригује, отклања његову стихијност, усклађује развој и доприноси ефикасности и рационалности.

Једнако је од значаја координација и интеграција монетарно-кредитне и фискалне политике (пореске политике и политике јавних расхода). Инструменти економске политике, монетарна и фискална политика, су две економске дисциплине, само два дела, два подсистема јединствене финансијске политике. Заједничка активности монетарне и фискалне политике постаје неопходност – закон савремених финансија. Потребно је да се обе политике комплементарно и истовремено користе са осталим парцијалним политикама, ради постизања стабилизације у најширем смислу речи.

Са таквим радикалним променама, привреда у условима глобализације може бити равноправна са савременом производњом у свету.

Кључне речи: тржиште, економска политика, привредни раст, запосленост, инфлација, приватизација, Европска унија, макроекономска стабилност

¹ Др Мирјана Цоцовић-Крстић, доцент, Мегатренд Универзитет примењених наука, Београд, Факултет за менаџмент, Зајечар

1. Увод

Развијене тржишне привреде су подложне цикличним кретањима. Њима су, у условима транзиције и глобализације, потребне одговарајуће мере макроекономске политике, пре свега монетарно-кредитана и фискална политика – пореска политика и политика јавних расхода – опште и заједничке потрошње, политика расподеле, политика дохотка. Оне би деловале у правцу бржег привредног раста и развоја и омогућавале макроекономску стабилност. Активна економска политика нема за циљ и не сме да ограничава тржишни карактер привреде. Напротив, она треба да утиче на обим ефективне, укупне тражње, на обим тржишта. Другим речима, она треба да утиче на дизање односно спуштање нивоа укупне, ефективне тражње у зависности од тога да ли се привреда у датом моменту налази у силазној или узлазној фази привредног циклуса. Одређена комплементарност тржишта и економске политике је неопходна ради ефикасности привређивања.

Једнако је важна и координација и синхронизација монетарне и фискалне политике, јер се оне користе као средство за остваривање стабилизације цикличних кретања привреде.

Овај рад има три циља. Први циљ је да се укаже на комплементарност тржишта и економске политике. Други циљ је да илуструје све важне проблеме везане за трансмисиони механизам мера монетарне и фискалне политике. Трећи циљ је да се укаже да је за будући привредни развој Србије од изузетног значаја координација и синхронизација ових политика.

Да би се остварили ови циљеви рад је презентирао, поред Увода и Закључка у три тематске целине: 1. Комплементарност тржишта и економске политике, 2. Координација и синхронизација монетарне и фискалне политике, 3. Монетарна и фискална политика Србије.

2. Комплементарност тржишта и економске политике

Задњих осам година наша привреда је у процесу транзиције и глобализације што значи у процесу изградње новог типа привреде и друштва. Основни циљ тог новог типа привреде јесте изградња ефикасног и конкурентног тржишног модела привређивања и напуштање нетржишног система, при чему је крајњи циљ прикључење Европској унији и хармонизација са привредама ових земаља. Тржиште подразумева развој конкурентности и предузетништва као нове развојне филозофије. Од изузетног значаја је приватизација као индивидуализација својинских права, којом се повећава ефикасност пословања. Заједно са другим транзиционим реформама, приватизација убрзава промене привредне структуре, подстиче развој предузетништва, побољшава конкурен-

тност. Сходно томе, приватизација омогућује јасну и отворену власничку структуру, која обезбеђује улазак стратешких страних инвеститора у привреду, који морају осим капитала унети и знање, нову технологију, нову организацију, ново тржиште и нови систем управљања.

Зато наша привреда у основи мора бити тржишна, тржишно оријентисана, а то значи да мора да рачуна на циклична кретања и да се против њих свесно бори. Тржиште представља снажан фактор ефикаснијег привређивања, сужавања трошкова, пораста ефикасности и профита. Привредни субјекти у таквим условима су самостални у одлучивању о битнијим питањима, где из те самосталности произилази економски ризик, добитак или губитак.

У оквиру таквог деловања тржишта, треба разликовати онај део привреде на чије пословање тржиште делује директно и довољно снажно. За тај део привреде тржиште је довољно као регулатор, односно ту тржиште својим механизмом понуде и тражње алоцира факторе производње, тј. одређује обим и структуру инвестиција и производње. За други део привреде који се односи на монополске области Србија се званично определила за демонополизацију јавних предузећа у секторима енергетике, ПТТ саобраћаја, телекомуникације, железнице, управљања природним ресурсима, што значи приватизује их и отвара тржишту и конкуренцији. Међутим, да би имала основу за минимум развојне политике, Србија би требало да одустане од распродаје својих великих система у облику јавних предузећа. Сва она по природи ствари јесу природни или технолошки монопол који не би требало да експлоатише страни капитал. Пошто је у питању ефикасност управљања монополом, најефикасније управљање се може купити у свету из монополске ренте путем уговора о управљању.[1] Тиме би се подстицала домаћа привредана активност и земља се не би препустила интересима страних предузећа.

Пошто је тржиште најбољи валоризатор свих вредности то значи да јачање и ширење улоге тржишта и економских законитости постаје императив – неопходност ефикасног привређивања. Позитивно деловање тржишта треба што више искористити. Путем тржишта ефикасније се формирају економски параметри којима се регулишу привредни токови. Тржиште је фактор, детерминанта која одређује обим и структуру инвестиција и производње. У тржишним условима привређивања привредни субјекти се одлучују за веће или мање инвестиције, за већу или мању производњу, у зависности од тржишних изгледа, у зависности од тога да ли постоји и колика тражња и за каквим производима.

Међутим, тржишна привреда у условима транзиције и глобализације не може да покаже оптималне привредне резултате ако се препусти само тржишту, само деловању тржишног механизма, већ су јој потребне одговарајуће мере макроекономске политике у домену привредне активности (нивоа и структу-

ре) запослености, стабилности цена, тј. инфлације и спољно-економских проблема.[2]

Тржиште не може бити замењено економском политиком, тржиште треба да буде слободно, али не може бити тржиште савршене конкуренције, односно потпуне конкуренције, већ тржиште непотпуне конкуренције. Пошто је савременим тржишним привредама, поред што потпунијег деловања тржишта потребна и активна макроекономска политика, то је и тржишној привреди у условима глобализације, односно тржишно оријентисане привреде веома потребна активна економска политика, пре свега монетарно-кредитна и фискална политика (пореска политика и политика јавних расхода – опште и заједничке потрошње), политика расподеле и политика доходака, која би деловала развојно у правцу пуне запослености и експанзије извоза, антиинфлационо и стабилизационо. У случају да тржиште буде супституирано активном макроекономском политиком то би довело до огромне неефикасности привреде. То значи да тржишна привреда која је препуштена сама себи, без предузимања активне економске политике, кретала би се у једном периоду узлазном линијом, преживљавала коњукутуру, тј. високу привредну активност, а у другом би се периоду кретала силазном линијом, преживљавала стагнацију, рецесију, депресију, кризу.

За сваку привреду је од посебног значаја да она постане економски ефикасна. Да би се то постигло, основно питање даљег развоја привреде је оријентација и усмеравање које није супротно тржишту, већ од њега полази, с тим да се истовремено даље развија економска политика, уклања стихијност тржишта и осигурава стабилност.[3] Другим речима, важно је да економски критерији који произилазе из тржишног финансирања привреде заједно са економском политиком омогуће ефикасност привређивања. То значи да целокупна стратегија, односно тржишна регулатива и економска политика буду у функцији реализације такве концепције развоја. То зато, јер тржишни утицаји и ефекти економске политике омогућују да се развију економски подстицаји и истовремено смањује стихијност коју носи тржиште. То доводи до оптималности у политици развоја и структурном прилагођавању, уз деловање позитивних ефеката тржишта али и свесног утицаја економске политике.

Може се констатовати да економска политика треба да уважава и полази од тржишта и његовог деловања с тим да коригира, отклања његову имперфекцију и стихијност, усклађује развој и приноси ефикасности и рационалности. Треба поставити систем који ће одговарати савременим потребама техничко-технолошког и менаџерског развоја, савременим потребама развоја у свету, где са таквим радикалним променама, привреда у условим глобализације може бити равноправна са савременом производњом у свету. Не сме се дозволити минимизирање улоге тржишта, јер долази до деформације економских

односа и економских величина. Тржиште не може да функционише ако су поремећане факторске цене, ако не могу реално да се калкулишу трошкови и производни ефекти, што је неизбежна ствар за сваку ефикасну и рационалну тржишну привреду. У условима неорганизованог и погрешно организованог тржишта, долази до тржишне стихије, где тржиште не може бити неки значајан регулатор привредних кретања. Ту долази и до стихије мера економске политике, где се не може водити успешна економска и развојна политика. Међутим, стварање ефикасног тржишног система подразумева рад на више фронтова. Потребно је паралелно радити на ефикаснијем решавању многих проблема: реструктурирати привреду и државну управу, наставити приватизацију, јачати конкурентност, развити стабилан фискални систем, јачати постојеће и формирати нове институционалне инвеститоре, заштитити права малих акционара, успоставити основну финансијску дисциплину, анимирати јавност за улагање у хартије од вредности, наставити реформу администрације и правосуђа, али у смислу усаглашавања са правном и административном регулативом Европске уније. Процес изградње новог типа привреде и друштва, на тржишним принципима привређивања, могућ је само ако се заједничким снагама делује, како би се створио синергетски ефекат. Правилним развојем тржишног механизма и економске политике, могуће је остваривање целине задатака развоја и циљева развоја.

Закључује се да је економска политика важна, она усмерава, коригује, допуњује, уважава економске законитости и полази од тржишта, делујући тако да елиминише његову несавршеност, усклађује односе и токове у процесу развоја и тако доприноси реализацији задатака и циљева политике развоја. Јачање тржишне привреде је од изузетног значаја у циљу ефикасног привређивања где је истовремено економска политика једнако важна, ако се жели стање без рецесије, незапослености, инфлације и спољно-економских поремећаја.

Данас у условима транзиције и глобализације финансијских тржишта, изградња ефикасног система привређивања мора почивати на тржишно оријентисаној привреди и адекватним мерама економске политике. Ако се не буде успоставио тај спој, неће бити успешног развоја привреде, настаће хаотична ситуација са малим изгледима за било какво активније деловање и тржишта и економске политике. Тај спој се мора остварити, а одређена комплементарност тржишта и економске политике је неопходна ради остварења стратегије развоја, односно рационалног и успешног привређивања.

3. Координација и синхронизација монетарне и фискалне политике

Како тржиште и тржишни механизам врши улогу детерминанте у погледу структуре и обима производње и не може сам да обезбеди реализацију ефика-

сног привређивања и стабилизације, неопходно је рачунати и на одређене мере економске политике. У основи неопходно је деловање економске политике да би се створили такви тржишни услови који би омогућили, колико је то могуће, виши ниво привредне активности и запослености, вишу стопу привредног раста и стабилност цена.

Инструменти економске политике: монетарно-кредитна и фискална политика (пореска политика и политика јавних расхода) имају специфичну улогу у реализацији ефикасног привређивања и стабилизације. Те улоге су одређење према концепцијама на којима су засноване и монетарна и фискална политика. Код монетарне теорије, према квантитативној теорији новца, основни фактор економије је количина новца и његови токови, док код фискалне теорије, према теорији односа дохода и расхода полази се од опорезивања и јавних расхода и промена каматних стопа. Монетаристи истичу важност количине и стопе раста новца где је у основи квантитативна теорија на којој се заснива политика стабилизације. Они истичу контролу монетарних агрегата ради пораста дохода. Предлажу да повећање укупне количине новца буде регулисано одређеним јавним правилима. Ова теорија показује релативну стабилну тражњу новца и постојање односа између количине новца, цена и надница. За фискалисте су од важности буџетски суфицити и дефицити, а саму политику заснивају на контроли буџетских дејстава. Они везују новац за каматне стопе и указују на релативну стабилност потрошње и стопе штедње. Ова теорија истиче координирану и активну политику.

У циљу ефикаснијег деловања на укупну тражњу, привредни раст и стабилност, од посебног је значаја координација монетарно-кредитне и фискалне политике (пореске политике и политике јавних расхода). То значи, уколико је на време и адекватан начин спроведена координација монетарне и фискалне политике то ће се успешно испољити на потрошњу и инвестиције, запосленост, цене, унутрашњу тражњу, равнотежу платног биланса и др. Неблаговремено узајамно дејство монетарне и фискалне политике може имати тешке последице за привреду, јер може да заустави привредну коњукуру, да доведе до рецесије, стагнације, депресије и масовне незапослености или до галопирајуће инфлације и енормног дебаланса платног биланса са иностранством. То указује да се морају користити истовремено координиране мере монетарне и фискалне политике.

Фискална политика, као класичан инструмент државе која поред политике буџета води и политику јавног дуга, има задатак да делује на структуру тражње. Поступак доношења фискалних мера је успорен, продужен у односу на монетарне мере, али је њихово деловање оштрије, мање линеарно, више структурно, па је и ефикасније у регулисању структуре тражње и потрошње и структурног развоја уопште.[4] Инструментима фискалне политике се делује

на расподелу националног дохода, другим речима мерама ове политике се делује на сузбијање економске рецесије и обезбеђење привредног раста.

Монетарна и фискална политика су две економске дисциплине, два дела, два подсистема јединствене финансијске политике. Оне морају бити синхронизоване и просто интегрисане у процесу глобализације и стабилизације привреде и процесу привредног раста. Ове политике као делови финансијског система, делују у циљу остварења циљева савремене економске политике. Заједничка активност монетарне и фискалне политике постаје неопходност – закон савремених финансија.

Наиме, економетријска истраживања о уређењу привредних токова указују на исту важност монетарне и фискалне политике.[5] Важно је да се обе политике комплементарно и истовремено користе са осталим парцијалним политикама. Прихватање спојеног деловања монетарне и фискалне политике чини споразумно решење у односу на позицију монетариста и *Кеунес*-ових следбеника о већој успешности једне у односу на другу политику. У оквиру фискалног система обе политике имају исто место а њихови приоритети су променљиви у зависности од развоја економског система. Повезаност монетарне и фискалне политике је присутна у финансирању буџетског дефицита и политике јавног дуга, управљања понудом и тражњом, сузбијању инфлаторних кретања и др. Буџетски дефицит доводи до пораста јавног дуга који утиче на раст каматних стопа и у условима глобализације финансијских тржишта јавља се могућност преваљивања фискалних дефицита. Велики дефицити утичу на пораст каматних стопа на светском тржишту капитала.[6]

Велики је значај монетарне и фискалне политике за остваривање стабилизације цикличних кретања привреде. Међутим, треба извршити адекватан избор мера које ће дати најбољу комбинацију за постизање тог циља. Комбиновано деловање монетарне и фискалне политике зависиће од типа поремећаја равнотеже, карактеристике привредног система, временског периода и др. Монетарно-кредитна политика је ефикаснија у периоду инфлације, док је фискална политика знатно ефикаснија у периоду депресије и незапослености. Наиме, монетарна политика је успешнија у области опште ликвидности понуде и екстерне економије (платни биланс, девизни курс и сл.), а фискална политика у области уређивања унутрашње глобалне тражње, нивоа запослености и цена. Монетарна политика је успешнија у подстицању инвестиција, док се фискалном политиком уређује општи ниво потрошње, она регулише унутрашњу потрошњу. Но, монетарна политика делује на веће снижење стопе унутрашњег раста које на кратки рок покреће механизме заустављања раста агрегатне тражње.[7] Ова различитост ефеката и начина деловања монетарне и фискалне политике је врло значајан елемент за њихову координацију и интеграцију.

У условима транзиције и глобализације, синхронизација монетарне и фискалне политике постаје императив за регулисање стабилности цена, повећање нивоа запослености уз убрзани економски раст и експанзију извоза. У оквиру тога не сме се заборавити на интеракционо деловање политике расподеле, политике доходака, политике капитала, спољнотрговинске политике, политике потрошње и других елемената економске политике, који би заједно са монетарном и фискалном политиком деловале развојно у правцу постизања бржег привредног раста и стабилизације. Све би то пружило могућност за реализацију макроекономске стабилности и придруживање Европској унији.

У разматрању монетарне и фискалне политике може се констатовати да „тржишна привреда за коју се Србија неопозиво определила, далеко је од тога да сама себи, по логици неког аутоматизма, оформи и одржава неопходну правну надградњу. Правни оквири тржишне привреде морају да буду ствар свесног, стратешки осмишљеног инжењеринга који ће морати да буде временски конзистентан, целовито испланиран и знанствено у пуној мери утемељен.“[8]

Основа будућег развоја је у споју тржишно оријентисане привреде и адекватних мера економске политике, а све у циљу укупне ефикасности реформи и динамичког преображаја привреде и друштва.

4. Монетарна и фискална политика Србије

У Србије је веома релевантно питање координације и синхронизације монетарне и фискалне политике. Дужи низ година монетарна политика је била изузетно рестриктивна, док се фискалном политиком покушавало да оствари привредни раст и развој. Другим речима, монетарна политика је традиционално била рестриктивна што је омогућавало фискалној политици један већи простор за експанзију и развој. Сада у процесу транзиције и глобалне финансијске кризе, за Србију је кључно питање комбиновано деловање монетарне и фискалне политике. Србија би морала да у следећих неколико месеци промени своју економску политику, тим пре што ће се светска финансијска криза одразити на успоравање привредног раста и условити рецесију.

За одржавање макроекономске стабилности у Србији неопходна је чврста монетарна и чврста фискална политика. То значи да је неопходно да се и даље води рестриktivна монетарна политика, јер највећи проблеми макроекономској стабилности прете од истовремене појаве нижег привредног раста и раста инфлације. То значи да се води и рестриktivна фискална политика, смањивањем јавних расхода у корист капиталних инвестиција и капиталних пројеката као и привлачењем страних директних инвестиција. За сузбијање инфлације и дефицита текућег платног биланса осим рестриktivне монетарне

политике пресудна је и рестриктивна фискална политика. Тим пре, јер рестриктивна фискална политика представља најмоћнији фундаментални инструмент за отклањање спољних и унутрашњих неравнотежа. Фискално прилагођавање, односно смањење јавне потрошње и остваривање фискалног суфицита, кључно је за средњорочну стабилност привреде Србије а тиме и за бржи привредни раст као и раст запослености.

Анализа структурних неравнотежа показала је да држава мора да направи заокрет ка штедњи. Фискални дефицит од најмање два посто бруто друштвеног производа који је предвиђен за 2008. годину је реалан за привреде које успешно одржавају макроекономску стабилност (3 % је граница за чланице Европске монетарне уније). Међутим, одржање макроекономске стабилности Србије је пред великим изазовом. Посматрано краткорочно, као неопходну меру за успешно обуздавање високе инфлације, економска политика би морала да укључи фискалну рестриктивност која би утицала на смањење тражње, а не да се остане само на мерама монетарне политике. Посматрано на средњи рок, проблем у Србији је што приватни сектор пуно троши, односно мало штеди, па се то прелива на висок спољнотрговински дефицит. Зато држава мора својом штењом – фискалним суфицитом да ублажи спољни дефицит. Извесно је да се јавна потрошња мора да смањи, што би се постигло спорим растом плата и пензија, односно да расходи за зараде у јавном сектору, пензије и субвенције буду избалансиране на начин да се оствари макроекономска стабилност. [9]

За европску будућност Србије пресудна је економска димензија почев од буџета, преко законских и административних реформи. Имајући у виду светску финансијску кризу и њене могуће ефекте на економију Србије, неопходно је да у оквиру буџета непродуктивна потрошња буде смањена уз истовремено активирање продуктивног трошења. То је инструмент који се мора применити да би се у постојећим условима одржала привредна активност. То значи да буџет за 2009. годину буде стабилизован, а са друге стране развојни. Потребно је да буџетски дефицит буде минималан, до један ипо одсто друштвеног бруто производа, и то тако што би се прекомпоновала структура јавних расхода у корист капиталних инвестиција, пре свега инвестиције за Коридор 10 од 1,2 милијарде евра које се добијају од међународних финансијских институција, по каматним стопама које су изузетно повољне и на период отплате од тридесет година. Треба наставити са усвајањем реформских закона, али и са њиховом применом. Приоритет је у новом закону о конкуренцији који би повећао казне за монополско понашање и дао судству већа овлашћења, затим закон о државној помоћи којим би се рационализовала потрошња из буџета и сл. Тако чврсто постављена фискална политика деловаће на макроекономску стабилност. [10]

Од значаја је аранжман са ММФ-ом који ће унети дисциплину и ред у вођењу економске политике. Уз помоћ експертизе ММФ-а фискална политика ће пратити монетарну у обуздавању инфлације и дефицита текућег платног биланса па ће се успоставити већа равнотежа у 2009. години. То ће допринети одржавању макроекономске стабилности националне валуте и инфлације. Такође и политичка стабилност је један од битних предуслова за макроекономску стабилност.

Монетарна и фискална политика се морају користити координирано и синхронизовано као средство за остваривање стабилизације коњукурних кретања привреде у Србији. Комбинација и координација мера монетарне и фискалне политике остаје као једино средство успешне макроекономске политике, јер и једна и друга одвојено нису довољне да се остваре основни циљеви макроекономске политике.

Интегрисана монетарна и фискална политика мора се базирати на пажљивом избору мера из арсенала бројних мера које ће дати жељене резултате, али се не сме заборавити и на међузависно деловање свих других чинилаца економске политике (политике капитала, политике дохотка, спољнотрговинске политике, политике потрошње и др.).

Координација монетарне и фискалне политике је једини рационалан метод у регулисању тражње, постизању макроекономске стабилности Србије и њеном прикључењу Европској унији.

Закључак

На основу разматрања актуелне проблематике односа тржишта и економске политике, као и односа монетарне и фискалне политике, могуће је утврдити неколико главних закључака:

1. Економска политика полази од тржишта и његовог деловања, међутим она мора да отклања његову стихијност и имперфекцију. Изградња ефикасног система привређивања почива на тржишно оријентисаној привреди и адекватним мерама економске политике. Овај спој је неопходан, одређена комплементарност тржишта и економске политике је од изузетног значаја ради остваривања стратегије развоја.
2. Монетарна и фискална политика су две економске дисциплине, два подсистема јединствене финансијске политике. Њихова заједничка активност постаје потреба савремених финансија.
3. Различитост ефеката и начина деловања монетарне и фискалне политике је врло значајан елемент за њихову координацију и интеграцију. Потребно је

извршити адекватан избор мера које ће дати најбољу комбинацију за постизање стабилизације циклчних кретања привреде.

4. За европску будућност Србије у условима транзиције и глобалне финансијске кризе кључно питање је комбиновано деловање монетарне и фискалне политике. Да би се одржала макроекономска стабилност неопходна је чврста монетарна и чврста фискална политика. То значи наставити и даље са рестриктивном монетарном политиком, али и водити рестриктивну фискалну политику. Не сме се заборавити на интеракционо деловање и других елемената економске политике, које би заједно са монетарном и фискалном политиком деловале развојно у правцу стабилизације и прикључења Европској Унији.

Литература

1. Ковач, О., *Стране директне инвестиције у Србији*, Међународни научни скуп на тему, „Унапређење међународног пословања предузећа и привреде“, Зборник радова, Београд, децембар 2006.
2. Шошкић, Б., *Економске доктрине*, Савремена администрација и Институт за економска истраживања, Београд, 1979.
3. Шошкић, Б., *Развој и основе савремене економске мисли*, Савремена администрација, Београд, 1988.
4. Комазец, С., Ристић, Ж., Јовановић, М., *Економија – тржиште – капитал – мегадржава*, Висока пословна школа Мегатренд, Београд, 1996.
5. Fisher, Douglas, *Monetary and Fiscal Policy*, Univercity Press, New York, 1988.
6. Бингулац, З., Јовановић, М., Крстић, Б., *Монетарне и јавне финансије*, Универзитет примењених наука Мегатренд, Београд, 2003
7. Комазец, С., Ристић, Ж., Јовановић, М., *Економија – тржиште – капитал – мегадржава*, Висока пословна школа Мегатренд, Београд, 1996.
8. Маџар, Љ., *Услови и изгледи за изградњу ефикасних регулаторних аранжмана*, Милочерски Економски форум 2008. на тему „Транзиција и после у региону некадашње Југославије“, Савез економиста Србије и Савез економиста Црне Горе, Милочер, 2008.
9. Петровић, П., Брчеревић, Д.; *Транзиције и макроекономска стабилност: Србија 2001 – 2008*, Милочерски Економски форум 2008. на тему: Транзиција и после у региону некадашње Југославије, стр. 83-88

10. Други пословни округли сто са представницима Владе РС од 27. октобра 2008. године, Економист бр. 443, 2008.
11. Мацар, Љ., *Макроекономско планирање и тржишна привреда*, Савезни секретаријат за развој и науку, Београд, 2001.
12. G.A.Calvo, L. Leiderman and C.M. Reinhert, *Inflows of Capital to Developing Countries in the 1990 s*, Journal of Economic Perspectives, vol.10, No 2 (Spring, 1996.)
13. M. Obstfeld and K. Rogoff, *Foundations of International Macroeconomics*, MIT Press, 1996.
14. Sekulović, M., *Ogledi u tranziciji*, Ekonomski fakultet Niš, Niš, 2004.
15. Mihajlović, K., *Činioci razvoja – polazište razvojne strategije*, Међународни научни скуп на тему „*Razvojne strategije preduzeća i privrede*“, Zbornik radova, Београд, новембар 2008.
16. Ковач, О., „Foreign Direct Investments in Serbia“, *Serbian Studies*, Journal of the North American Society for Serbian Studies, Slavica Publishers, Bloomington Indiana, 2008.
17. Цоцовић-Крстић, М., *Тржишна оријентисана привреда и активна макроекономска политика*, Међународни научни скуп на тему „*Јачање конкурентности предузећа и привреде*“, Зборник радова, Београд, децембар 2005.

Примљено: 26.09.2008.

Одобрено: 05.12.2008.

UDC: 339.13:330.101.541

STRENGTHENING THE ROLE OF THE MARKET AND FURTHER DEVELOPMENT OF ACTIVE MACROECONOMIC POLICY

Mirjana Cocović-Krstić, Ph.D.
Megatrend University of Applied Sciences, Belgrade
Fakulty of Management, Zaječar

Summary

With radical changes of transition and globalization, the creation of an efficient system of economic activities has to be based on the market – oriented economy and adequate measures of economic policy.

The strengthening and enlargement of the role of the market and economic laws becomes a need all the more as the market is the best factor of valuation of all values. Economy cannot show optimal economic results if it rests only on the market. It requires certain measures of macroeconomic policy in the field of economic activities, employment, price stability, that is, inflation and problems regarding foreign economy.

Of the same importance is the coordination and intergration of monetary-credit and fiscal policy (public revenue and tax policy). The instruments of economic policy, monetary and fiscal policy, are two economic disciplines, only two parts, two sub-systems of the inique financial policy. Joint activity of montary and fiscal policy becomes a necessity – the law of modern finances. What is needed is that both policies are complementary and at the same time used with other partial policies in order to accomplish stability in the broadest sense of the word.

With such radical changes, an economy under the globalisation conditions can be equal to contemporary production in the world.

Key words: market, economic policy, economic growth, inflation, privatization, European Union, macroeconomic stability.

Author's Address:

Dr Mirjana Cocović-Krstić
Megatrend univerzitet primenjenih nauka
Fakultet za menadžment Zaječar
Kraljevica bb
mob: 0628001387
e-mail: mirjana.cocovic@agrobanka.co.yu

ОРГАНСКА ПОЉОПРИВРЕДНА ПРОИЗВОДЊА И УЛОГА МАРКЕТИНГА¹

Наташа Кљајић², П. Вуковић², Славица Арсић²

Резиме. Због сталне потребе повећања производње хране услед још увек великог броја гладних широм света, интензивно се развила техника и технологија у пољопривредној производњи заснована пре свега на вештачки синтетизованим материјама где спадају минерална ђубрива, пестициди, стимулатори раста, хормони и слично, који су допринели да се приноси значајно увећају. Међутим, неконтролисана примена агрохемикалија, интензивна примена тешке пољопривредне механизације у обради земљишта, као и нарушавање природних процеса, довели су до значајног нарушавања животне средине. Органска пољопривреда се због тога развила као реакција на еколошку деградацију и угрожавање људске популације.

Овај рад настоји да укаже на значај органске пољопривредне производње али разматра такође и улогу маркетинга у органској производњи хране као начина за њено пласирање на тржиште.

Кључне речи: органска производња, заштита животне средине, маркетинг.

Увод

Загађеност природне средине је већ одавно достигла забрињавајући ниво. На то нас упућују негативне последице које су се манифестовале кроз погоршање квалитета воде и ваздуха, угрожености природних средина људи,

¹ Рад је део пројеката "Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључивања Републике Србије у ЕУ", бр. 149087, које финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

² Мр Наташа Кљајић, истраживач сарадник, Предраг Вуковић, дипл. ек. спец, истраживач приправник, Славица Арсић, дипл. инж., истраживач приправник; Институт за економику пољопривреде, Волгина 15, 11060 Београд; www.iep.bg.ac.yu, e-mail: office@mail.iep.bg.ac.yu

биљних и животињских врста, безобзирног искоришћавања земљишта, промена климатских прилика и слично. Ове тенденције у савременом друштву се све више испољавају. Неконтролисана експлоатација природних ресурса и индустријализација довели су до нарушавања равнотеже између човека и природе, па се зато у последњих 20-30 година придаје све већа пажња заштити животне средине, јер је она основни предуслов за опстанак и даљи несметани развој човечанства.

Пољопривредна производња је једна од првих људских делатности која је довела до деградације и загађења земљишта и вода као основних и тешко обновљивих природних ресурса. Интензивирањем и унапређивањем пољопривредне производње и новим сазнањима, створена су средства за повећање приноса у биљној производњи (средства за заштиту биља, минерална ђубрива, механизација, иригациони системи) која упоредо са унапређењем пољопривредне производње доводе и до деградације природних ресурса. Све човекове активности, поред несумњиво великог позитивног утицаја на саму пољопривредну производњу, имају и негативан утицај на животну околину. Средства за заштиту биља и минерална ђубрива утичу на агроекосистем, животну средину и биосферу, примена механизације у пољопривреди може довести до кварења текстуре, структуре и до сабијања земљишта, наводњавање земљишта може изазвати низ негативних последица као што су кварење структуре земљишта, испирање земљишних колоида, збијање земљишта, стварање покорнице, појава иригационе ерозије, испирање хранљивих елемената, заслањивање земљишта итд.

Као неки вид реакције на еколошку деградацију која постаје све израженија, на погоршање квалитета хране а самим тим и све већег угрожавања људског здравља, развила се органска пољопривреда. Увођењем еколошких принципа у саму пољопривредну производњу, конвенционална је преводена у органску пољопривредну производњу, која је по питању очувања животне средине далеко прихватљивија. Међутим, сам поступак преласка конвенционалне на органску пољопривреду није нимало једноставан ни лак. У том процесу је неопходно најпре бити отворен за стицање нових знања, затим уложити много труда и рада, бити спреман на упознавање са новим методима рада у самом процесу производње, одржавати комуникацију како са домаћим тако и са страним произвођачима, што на жалост већина конвенционалних пољопривредних произвођача веома тешко прихвата.

Органска пољопривреда у свету и код нас

Органска пољопривреда представља еколошки, социјално и економски здраву производњу хране. Она у великој мери смањује ослањање на спољне

инпуте како хемијске, тако и органске, а уместо тога потенцира утицај закона природе на повећање приноса и отпорности на разне болести. Овакав систем производње повећава биодиверзитет и производну способност земљишта као основу за успешну пољопривредну производњу. Поштујући природни капацитет (родни потенцијал) биљака, животиња и земљишта, органска пољопривреда има за циља да створи оптимални квалитет у свим аспектима пољопривреде и животне околине. То значи да су основни принципи органске пољопривредне производње производња хране високог квалитета, уз очување и одржавање генетске разноврсности агро и екосистема, одржавање и повећање производне способности земљишта, смањење свих облика загађивања који могу да буду последица пољопривредне производње, како би се створили услови за задовољење основних животних потреба пољопривредних произвођача, стицање одговарајуће добити и задовољења сопственим радом. У току процеса који се одигравају, неопходно је чувати природу, нарочито од хемијских препарата, тешких метала и генетски модификованих организама са основним циљем очувања природних ресурса и одржавања равнотеже у природи. Органски производи имају већу прехранбену вредност, обзиром да имају минимум заосталих штетних материја за организам.

Органска пољопривреда је у потпуности контролисана производња. Међутим, на основу правилника IFOAM-а (Светско удружење органских произвођача), услови производње се морају прилагодити условима који су специфични за сваку земљу у којој се одвија органска пољопривредна производња, а такође и законски регулисати. Зато подручје на коме се заснива органска пољопривредна производња мора прецизно испуњавати дефинисане услове. То подразумева изолованост земљишних парцела, сточарских фарми и прерађивачких капацитета од могућих извора загађења, затим воду за наводњавање одговарајућег квалитета, усклађен развој биљне и сточарске производње и оспособљеност стручњака и произвођача за органску пољопривреду уз обавезно континуално иновирање знања.

Може се рећи да је конзумирање органске хране старо колико је старо и човечанство, али су људи довели до тога да данас услед економског развоја највећи део намирнице има у себи штетне материје.

Будући да већина болести потиче од неправилне и загађене хране као и неправилне исхране, предност органске пољопривреде у односу на конвенционалну пољопривреду је управо у производњи здравствено-безбедне хране. Такође веома битна предност је и очување животне средине очувањем њених ресурса-земљиште, вода и ваздух.

Али поред видних предности постоје и недостаци које се превасходно огледају у недовољно разрађеним технологијама услед чега је и мања

продуктивност у органском начину гајења биљака. Зато је потребно још много истраживања и уложеног труда за унапређење органске производње.

У развијеним и економски стабилним и јачим земљама где су ефекти унапређења пољопривреде израженији, потражња за органским пољопривредним производима је у порасту. У том погледу је на првом месту тржиште САД и Канада са прометом од 17 милијарди долара, затим Европа са прометом од 16 милијарди долара и Југоисточна Азија са прометом од 5 милијарди долара.

У односу на укупни пољопривредни потенцијал, органска пољопривреда се практикује на око 5% пољопривредних површина али су те површине у сталном порасту. Циљ земаља Европске Уније да у наредних неколико година знатно увећа површине ангазоване у органској пољопривреди. Због тога што је специфичност органских производа да се у највећој мери морају прерађивати да би задовољили потребе потрошача, развио се читав низ малих и средњих предузећа за прераду органских пољопривредних производа. Тако да се органски пољопривредни производи поред употребе у свежем стању конзумирају и као прерађевине и то од интегралних житарица и уљарица, лековитог биља, сушеног, смрзнутог и пастеризованог поврћа, зачинске паприке итд.

У Србији је органска пољопривреда заступљена у мањој или већој мери на свим локацијама. Подаци за 2005. годину говоре о томе да се данас под разним видовима органске производње налази око 6.800 ha обрадивих површина уз око 12.000 ha у прелазном периоду. На то треба додати и око 300.000 ha шума из којих се врши сакупљање шумског воћа и лековитог биља.

Основна разлика органске у односу на конценцијалну пољопривредну производњу је коришћење уместо агрохемијских, агротехничке мере као што су темељна припрема и обрада земљишта, коришћење биопрепарата за заштиту биља, употреба стајског ђубрива и компоста уместо минералних ђубрива, успостављање плодоред и плодосемена уз одабир природно отпорних сорти итд. Овај вид пољопривредне производње у свим сегментима поштује законитости природе и стога даје висококвалитетне животне намирнице.

Предности органске хране у односу на конвенционалну огледају се у интензивнијој боји, боље укусу и мирису, већем садржају суве материје, мањем садржају нитрата. Органски производи имају и већу биолошку вредност, односно богатији су витаминима, минералима, ензимима и другим биолошки активним метаријама. И оно што је најбитније, не садрже штетне метерије по здравље људи.

Србија има изузетно повољне природно-географске услове за бављење органском пољопривредом. Када се узме у обзир добар географски положај, затим близина развијених европских тржишта на којима су органски производи изузетно тражени, пласман еколошких производа био би осигуран. Са друге стране већи део органских пољопривредних производа би се могао пласирати на домаће тржиште обзиром на интензивни развој руралног туризма где би се ови производи укључили у туристичку понуду.

Међутим, поред велике могућности за извоз производа здраве хране на европско и светско тржиште потребно је обезбедити и продају. Једном обезбеђена продаја не значи да ће она успети и следећи пут. Стога је веома битно за континуирану и сигурну продају обезбедити добар маркетинг.

Маркетинг у пољопривреди

Основна идеја маркетинга је да све функције у привредном субјекту треба да буду подређене захтевима тржишта. Маркетинг филозофија пословног понашања је да максимизирање профита (добити) доводи у везу са степеном задовољења потрошача. Да би се оваква филозофија пословног понашања практично спровела у оквиру пословне политике предузећа, потребна је интегрална примена маркетинга као функције. Дакле, маркетинг сектор у предузећу добија изузетно значајно место и његово функционисање врши одлучујући утицај на понашање свих осталих сектора односно функција. У оваквим условима маркетинг обухвата следеће најважније појединачне функције:

- истраживање тржишта,
- маркетинг информациони ситем,
- истраживање и развој производа,
- продају,
- набавку,
- пропаганду,
- транспорт репродукционих материјала и готових производа,
- кредитирање потрошача, и
- везе са јавношћу.

Избор одговарајућих циљних група потрошача олакшава примену маркетинг концепта у смеру диференцирања производа како би се одговорило све јачој конкуренцији на савременом тржишту.

Када је реч о организовању маркетинга за потребе пословне политике предузећа у области аграра и уопште других делатности које карактеришу рурална подручја, онда је битно да се, пре свега, инсистира да основне организационе јединице и радници у њима буду тако организовани да максимално воде рачуна о томе да се што успешније задовоље потребе свих група потрошача који на директан или индиректан начин конзумирају њихове производе или услуге. Ово треба нарочито потенцирати системом расподеле зарада, јер од степена задовољења потрошача зависи и стварање добити.

Маркетинг органских пољопривредних производа

Последњих година све чешће се промовише концепт "здраве хране" или органска производња хране (што је официјелни назив). Разлози за ово леже, пре свега, у чињеници да је степен присутности хемијских и технолошких решења у стварању пољопривредних производа достигао забрињавајући ниво и да савремени потрошач тежи да добије онај квалитет производа који ће му гарантовати, пре свега, здравствену исправност намирница. Отуда је и разумљиво што потрошачи све чешће бирају оне производе које имају ознаку "здраве хране".

Обзиром да маркетинг у примарни фокус ставља купца односно потрошача утолико је и питање задовољења њихових потреба базично у органској пољопривредној производњи.

Агроиндустријска производња има низ специфичности, а агроиндустријски производи имају различиту употребну вредност и различите категорије потрошача. Они се могу користити:

- За личну потрошњу-хлеб, млеко, месо и др.;
- За репродукцију-семе;
- За извоз-сви облици пољопривредних производа и њихових прерађевина;
- За резерве итд.

Различити агроиндустријски производи су на различитом степену развоја. То значи да су неки у фази истраживања (као на пример прерада секундарних сировина), а неки у фази увођења (прерада неких ратарских култура), неки производи су у фази раста (дорада шећера или меса), неки у фази зрелости (сточарски и ратарски производи). Веома је мали број агроиндустријских производа који су у фази засићења, а разлог је што је или тржиште превелико и постоји константна тражња за њима или и поред присутних услова за развој ових производа не постоји адекватна тражња за њима.

Тржиште агроиндустријских производа има своје специфичности, а потрошачи ових производа су хетерогени по својим потребама и захтевима. Међутим, када је реч о органској пољопривреди са аспекта маркетинга, могуће је створити тржишне сегменте или прецизније тржишне нише, за које је могуће извршити диференцирање, позиционирање, и брендовање пољопривредних производа. Ово из разлога, јер сваки привредни субјект жели да сазна ниво и структуру тражње за производима, како би могао да им прилагоди своју понуду.

Органска пољопривредна производња се у нашој земљи налази у фази раста, на то указују бројни чиниоци:

- технолошки процеси су у фази развоја,
- пословни системи гране још нису довољно развијени,
- конкуренција је ограничена на иновацију и развој производа итд.

Закључак

Основна одлика органске пољопривреде је производња високовредне и здравствено исправне хране као и очување и заштита животне средине чиме се обезбеђују "чисто" земљиште, вода и ваздух. И поред постојећих потешкоћа вреди улагати у овакав вид производње из више разлога. Наиме, органска производња је рентабилна пољопривредна производња, конкурентан је извозни програм, веома је битан фактор одрживог развоја, и обзиром да је радно интензивна производња самим тим ствара веће могућности за запошљавање а и могућности за улагање иностраног капитала у наше тржиште и повезивање на регионалном нивоу.

Обзиром на очуваност еко-система готово на целокупној територији Републике Србије, као и диверзитет њене територије, можемо закључити да постоје велики потенцијали за развој органске пољопривредне производње. Потенцијали који постоје не смеју бити само констатација, обзиром на тенденције на савременом тржишту, већ свакако морају бити стављени у функцију. Користи би биле обостране, како за поризвођаче, тако и потрошаче не само у нашој земљи већ и на међународном тржишту, а Србија би се брзо укључила у савремене токове пољопривредне производње и позиционирала као важан произвођач "органских производа".

Литература

- [1] Јонел Субић, Наташа Цецић, Славица Арсић (2006.): "Анализа достигнутог степена загађености животне средине општине Панчево и мере за њену заштиту". Економика бр. 3-4, Ниш, стр. 79-90.
- [2] Predrag Vuković, Slavica Arsić, Lana Ivanović (2007.): "Organic farming and environment" Scientifical papers faculty of agriculture XXXIX, Part II-a, University of agricultural sciences and veterinar medicine of the banat Timișoara, Editura AGROPRINT, Timișoara 2007., pp. 17–23.
- [3] Славица Арсић, Предраг Вуковић, Драго Цвијановић (2006.): "Идентификовање стања основних елемената животне средине и мере за њихово очување и унапредјење", Зборник радова–I симпозијум о рециклажним технологијама и одрживом развоју, - симпозијум са међународним учешћем, Соко Бања, 01-04. Новембра 2006. године, стр. 268-274.
- [4] Славица Арсић, Наташа Цецић, Предраг Вуковић (2007 год): "Органска пољопривреда у функцији заштите животне средине", стр. 9-17, XII саветовање о биотехнологији–зборник радова, Vol. 12 (13), 2007 Чачак 02-03 март 2007. године.
- [5] <http://www.ifoam.org>
- [6] www.zid.cg.yu

Примљено: 02.09.2008.

Одобрено: 30.10.2008.

UDC: 631.147:658.8

ORGANIC FARMING PRODUCTION AND ROLE OF MARKETING

Nataša Kljajić, M.Sc., Predrag Vuković, M.Sc., Slavica Arsić, B.Sc.
Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia

Summary

For the reason of constant need for rising food production which are determinate with a large number of famine all over the world, it was intensively developed technique and technology in agricultural production which based on unnatural synthetic materials, where belong mineral fertilizers, pesticides, factors which stimulate rise, hormones, etc., also which contributed that outputs have large rise. However, uncontrolled process of using agrochemical substances, process of intensive using hard agricultural mechanization, and also process of pollution, resulted that we have problems with environment. Organic farming has developed from that reason as a result on ecological degradation and jeopardizing human population.

This paper work tries to show importance of organic farming production, but also look towards importance of marketing in organic farming production of food and way how to sell it on the market.

Key words: organic farming, environmental protection, marketing.

Author's Address:

Mr Nataša Kljajić
Institut za ekonomiku poljoprivrede
Volgina 15, 11060 Beograd
Republika Srbija
Tel: (+381) 112972-852
E-mail: natasa_c@mail.iep.bg.ac.yu

Монографија

ОРГАНСКА ПОЉОПРИВРЕДА

Уредници Бранка Лазић и Јован Бабовић

Издавач: Институт за ратарство и повртарство, Нови Сад, 2008.

Ишла је из штампе (Том 1 и 2, страна 686) оригинална монографија ОРГАНСКА ПОЉОПРИВРЕДА која на својеврстан начин обједињује све сегменте од органске производње до пласмана. Органска пољопривреда као део одрживог развоја заснива се на примени агроколошких и агроекономских принципа, а законски је регулисана и обухвата производњу, прераду, чување производа, дистрибуцију и продају производа, уз контролу производње и сертификацију производа.

Савремена пољопривреда се развија на еколошким принципима, што истовремено значи економичну производњу уз очување агроекосистема и екосистема. Она значи производњу квалитетне, здравствено-безбедне, контролисане и сертифициране хране, која задовољава потребе савременог потрошача, доприноси рационалном коришћењу ресурса и очувању животне средине. Органска пољопривреда ослања се на конкурентност разноврсних производа, на мултифункционалност пољопривреде и одрживи систем развоја, где значајно место има очување биодиверзитета, агробиодиверзитета, пољопривредног и руралног пејзажа, а све као основе мултифункционалног развоја села и квалитетнијег живота.

Монографија садржи основне принципе органске пољопривреде, рационално коришћење природних ресурса, примену биоагротехничких мера, али и принципе агробизниса и агромаркетинга као битне одреднице тржишне органске производње хране.

Монографија је написана од стране истакнутих стручњака, научних радника и професора и садржи све сегменте пољопривредне производње, обједињујући биљну и сточарску производњу што је и основно обележје органске пољопривреде, односно екофарме. Рецензенти су истакнути научни радници и професори Царић и Новковић.

Данас се органска пољопривреда у свету развија брзим корацима, као одговор на евидентну нарушену животну средину и посебно као одговор потребама потрошача за квалитетном и безбедном храном. Управо зато је органска производња контролисан начин производње од њиве до трпезе, што је превентива могућем нарушавању екосистема, али и здравља човека.

Први том Органске пољопривреде садржи поглавља (аутори: Бранка Лазих, Јован Бабовић, Петар Секулић, Мирослав Малешевић, Михал Ђуровка, Ратко Лазаревић и сарадници): Органска пољопривреда; Агробизнис у органској производњи; Агромаркетинг у органској производњи; Мултифункционални развој-агротуризам; Биолошке основе органске пољопривреде; Управљање производњом ратарски култура; Органско повртарство; Органска производња поврћа у заштићеном простору; Органско сточарство;

Други том Органске пољопривреде садржи поглавља (аутори: Зоран Кесровић, Нада Кораћ, Драгоја Радановић, Јанош Берењи, Снежана Ђорђевић, Стеван Маширевић, Светимир Драговић, Ратко Николић, Вељко Радојевић и сарадници): Органска производња воћа; Органска производња грожђа; Лековито и ароматично биље и шумски плодови у органској производњи; Оплемењавање биља и семенарство у органској пољопривреди; Примена микроорганизама у органској производњи; Биолошко сузбијање проузроковача билести, штеточина и корова; Наводњавање у органској пољопривреди; Трактори и мобилни системи у органској производњи и

Биомаса као обновљиви еколошки извор енергије.

Институт за ратарство и повртарство је издавач монографије Органска пољопривреда, у години Јубилеја, а која значи корак ка квалитетној, економичној производњи хране и очувању животне средине. Из ове монографије сазнаће се и научити и нешто ново, потврдити досадашње знање и започети нова страница у производњи али и у исхрани.

Проф. др Маријана Царић
Проф. др Небојша Новковић

Агробанка

ДОМАЋА БАНКА СА ТРАДИЦИЈОМ

- Кредити за пољопривреду
- Кредити за учешће у финансијском лизингу - набавка пољопривредне механизације и опреме
- AgroCard – кредитна и дебитна

ЗА СЕЛО КАО У СТАРА ДОБРА ВРЕМЕНА!

www.agrobanka.co.yu

PROJEKTOVANJE I IZVOĐENJE

- Termo - tehničkih instalacija za objekte visokogradnje i ostale objekte niskogradnje
- Toplovoda
- Unutrašnjih gasnih instalacija
- Merno - regulacionih stanica
- Distributivnih gasovoda od polietilena
- Gasovoda srednjeg pritiska
- Grejnih instalacija
- Instalacija vodovoda i kanalizacije
- Instalacija ventilacije i klimatizacije
- Sistema za navodnjavanje
- Građevinski radovi na objektima visokogradnje.

RG - 1

KMRS G - 6

KMRS G - 4

PROIZVODNJA

- Regulatora pritiska gasa RG - 1
- Kućnih merno - regulacionih setova: KMRS G - 4, KMRS G - 6, KMRS G - 10, KMRS G - 16, KMRS G - 25, KMRS G - 40

promont group
PROJEKTOVANJE - PROIZVODNJA MONTAŽA D.O.O.

Privrednikova 4b, 21000 Novi Sad
tel/fax: 021/443-195, 444-673
promontgroup@eunet.yu
www.promontgroup.co.yu

УПУТСТВО АУТОРИМА	INSTRUCTIONS TO AUTHORS
<p>Научни часопис ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИ-ВРЕДЕ објављује оригиналне научне радове, прегледне чланке, стручне радове, претходна саопштења, приказе књига и документе. Радови који се категоризују као научни морају имати две позитивне рецензије, према Стандардима МНС и Правилима Уредништва. Аутор је анониман за рецензента а рецензент је анониман за аутора рукописа. Рецензент аутономно вреднује рукопис и може дати позитивну рецензију, предложити дораду или дати негативну рецензију. Рукопис који је за дораду, редакцији прослеђује аутору, уз текст анонимне рецензије. Негативно оцењен рукопис враћа се аутору, уз текст анонимне рецензије.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Рад припремити на рачунару, програм Word for Windows, фонт Times New Roman – ћирилица, size 11 - Наслов рада: центриран, size 12, bold; међунаслови: size 11, bold. - Име аутора: испод наслова, академско, односно научно звање, организација, седиште. - Абстракт/сажетак (до 150 речи) и кључне речи, испод имена аутора. - Називи и заглавља табела морају бити на српском и енглеском језику, size 11, center. - Обим рада: до 10 страница (укључујући табеле, графиконе и слике), формат А4, маргине: горе/доле 5.5, лево/десно 4.0, проред 1.0 (највише 18.000 знакова). - Литература (на крају рада, пре абстракта на енглеском): презиме и име аутора (година издања), <i>наслов рада</i>, издавач, место издања, број стране; азбучним редом према презимену аутора. - Абстракт (до 150 речи) и кључне речи, са насловом рада и адресом аутора на енглеском језику (фонт Times New Roman, латиница, size 11), после литературе. - На крају рада се наводи пуна адреса аутора, број телефона и Е-mail адреса. <p>Рад доставити на е-mail: iepbgdyyu@eunet.yu или milanrmilanovic@yahoo.com и поштом у два примерка, на адресу:</p> <p style="text-align: center;">ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ Београд, Волгина 15.</p>	<p>The scientific journal AGRICULTURAL ECONOMICS publishes the original scientific papers, review papers, professional papers, preliminary statements, reviews of the books as well as the documents. The papers categorized as the scientific ones must have two positive reviews, according to the Standards of MSRS as well as the Editorship Rules. The author is anonymous for reviewers, while the reviewer is anonymous for the author of the manuscript. The reviewer autonomously evaluates the manuscript and he/she could give a positive review, suggests some finishing touches or give a negative review. The manuscript that has to be finishes off, has been submitted to the author by editorial board, together with the text of anonymous review. Negatively evaluated manuscript has been submitted to the author, together with the text of anonymous review.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Paper has to be prepared on the computer, in Word for Windows, Times New Roman, in English, size 11. - Title of the Paper: centered, size 12, bold; sub-titles: 11, bold italic. - Name of Authors: under the title, academic, i.e. scientific degree, institution, location. - Abstract (maximum 150 words) and key words, under the author's name(s). - Titles and Headings of the Tables, size 11, center. - Length of Paper: maximum 10 pages (including tables, graphs and pictures), paper size A4, margins: header/footer 5.5, left/right 4.0, line spacing 1.0 (maximum 18,000 characters). - Literature (at the end of the paper, before an abstract in English): surname and name of the author(s) (year of publishing), <i>title of publication</i>, publisher, place of publishing, page number(s); in alphabetical order according to the author's surname. - Abstract (maximum 150 words) and Key words, together with title of the paper and address of author(s) Times New Roman, size 11, after Literature. - At the end of the paper it should be cited a full author's address, phone number and e-mail address. <p>The paper should be sent to the following e-mail address: iepbgdyyu@eunet.yu or milanrmilanovic@yahoo.com as well as two paper copies by post to the following address:</p> <p style="text-align: center;">AGRICULTURAL ECONOMICS (ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ) Belgrade, Volgina 15.</p>